

Kwieciński, Zbigniew

Struktura i zmienność napięć aksjonormatywnych w wartościowaniu przez młodzież życia społecznego

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Socjologia Wychowania 6 (166), 141-180

1986

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Seminarium Stacji PAN
w Toruniu*

Zbigniew Kwieciński

STRUKTURA I ZMIENNOŚĆ NAPIĘĆ AKSJONORMATYWNYCH W WARTOŚCIOWANIU PRZEZ MŁODZIEŻ ŻYCIA SPOŁECZNEGO

Opracowanie zawiera propozycję podstawowych pojęć, metody, informacje o procedurze i wstępną analizę wyników badań empirycznych nad stosunkiem młodzieży do wartości, norm i cech życia społecznego. Szczególnie zaakcentowany jest tu związek struktury relacji pomiędzy ocenami stanu aktualnego, możliwego i uznawanego kształtu dobrego ładu społecznego — czyli struktury napięć aksjonormatywnych — a strukturą społeczną młodzieży. Podjęty tu problem potencjalnego zaangażowania społecznego pokolenia u progu dojrzałości ukazany jest w kilku stopniowych przybliżeniach.

PROBLEMATYKA, POJĘCIA WSTĘPNE, UKŁAD ODNIESIENIA

Badanie orientacji i przekonań społecznych młodzieży ma doniosłe znaczenie w sytuacji, gdy system społeczny odznacza się niezwykle silną dynamiką, gdy za nami są dwa wielkie jego wstrząsy o historycznym znaczeniu, a przed nami — długie lata wychodzenia z kryzysu. To oni, młodzi, mogą zbudować dla siebie pożądany świat społeczny i to nie tylko z oczywistych i naturalnych przyczyn, tkwiących w cyklu życiowym, ale przede wszystkim dlatego, że — nie doświadczeni głębokim rozbięciem systemów wartości poprzednich pokoleń — tylko młodzi, dziś stojący przed progiem dorosłości, mogą odbudować w sobie silne motywacje do uczestnictwa w postępowej i pożądanej zmianie społecznej. Nie wychodzę tu zatem od pytań o to, jaka jest nasza młodzież dzisiaj, lecz od pytań o to, czy jest nadzieja na zaangażowanie społeczne młodzieży, czyli o to, czy treść jej świadomości i siła jej motywacji są przesłankami postępowych zmian w Polsce.

Podajemy tu podstawowe pytanie, czy cechy i wartości pożądane-
go ładu społecznego (dobrego bytu społecznego wysokiej jakości życia

zbiorowego), wygenerowanego przez zachowania zbiorowe ruchów odnowy w Polsce trwają w pamięci i przekonaniach społecznych pokolenia, które nie mogło w nich wziąć aktywnego udziału, czy w typowej osobowości społecznej stanowią system wartości, jakie w ich strukturze norm i wartości, oraz pomiędzy nimi, występują napięcia? Jest więc to pytanie o aksjonormatywną „pamięć systemu”. Stawiamy tu, ujmując rzecz bardziej szczegółowo, problemy: jak młodzież przed wejściem w dorosłość odnosi się do podstawowych wartości ładu społecznego, stanowiących treść roszczeń, oczekiwań i programów społecznych w okresach polskich „odnow” Października, Grudnia i Sierpnia (1956, 1970 i 1980). Czy w toku socjalizacji przekazano te wartości młodzieży z ostatniego pokolenia nie doświadczonego, tj. „pokolenia pogrudniowego”¹? Jakaż to młodzież stanowi stabilny, a jaka — dynamiczny element *equilibrium* naszego systemu społecznego? Jaki jest związek poziomu niezadowolenia i nadziei społecznych, zaangażowania i optymizmu z procesami nabywania kompetencji poznawczych i procesami samoregulacyjnego wchodzenia w różne segmenty struktury społecznej poprzez selekcje szkolne? Jaki jest związek pomiędzy poziomem napięć: „ocena stanu typowego — akceptacja wartości”, czyli napięć aksjonormatywnych a orientacją społeczno-polityczną osób znaczących, uznawanych przez młodych za ich autorytety (orientacja na zmianę i orientacja na status quo)? Czy i jaka to młodzież przeżywa (z jaką siłą) konflikt pomiędzy wartościami a normami społecznymi — anomię? Jaka młodzież odznacza się równowagą napięć i obiecuje raczej zachowania adaptacyjne, objawia obcość wobec owych wartości odnowy społecznej — alienację?

Używam tu pojęcia „ład społeczny”, które nie jest samo przez się jednoznaczne. „Ład” to przede wszystkim opozycja do słowa „nieład”. W odniesieniu do społeczeństwa „ład” oznacza sposób i rodzaj zorganizowania społeczeństwa (gdy nie ma zabarwienia pozytywnego). „Ład” kojarzy się jednak z pozytywną oceną. Jest to więc takie funkcjonowanie społeczeństwa, że można mówić o nim, że jest zorganizowane, że zasady tej organizacji są względem siebie spójne, że są trwałe i nie sprzeczne. Ład społeczny jest dobry, wartościowy wtedy, gdy zasady i normy jego funkcjonowania nie tylko są wobec siebie spójne i trwałe są przestrzegane, ale gdy prowadzą do najmniejszych konfliktów pomiędzy państwem w jego funkcjach przymusu a państwem w jego funkcjach koordynacji zaspokajania potrzeb społecznych, do najmniejszych więc napięć pomiędzy społeczeństwem a państwem i do najmniejszych konfliktów pomię-

¹ Przez „pokolenie” za J. Garewiczem rozumiem 'zespół ludzi, na których sposobie myślenia zaważyło to samo przeżycie polityczne' (*Pokolenie jako kategoria socjofilozoficzna*, *Studia Socjologiczne* 1983, nr 1).

dzy normami indywidualnymi a społecznymi, pomiędzy wartościami a normami zachowania jednostek.

Różne są źródła określania treści (wartości) ładu społecznego. Mogą to być utopie społeczne, dalekosiężne wizje dobrego, szczęśliwego społeczeństwa, takie jak utopia idealnej demokracji, wyzwolenia ludu, ale też i utopia totalitarnej dominacji. Mogą to być doktryny społeczne i koncepcje filozoficzne uznane za programowe ideologie (np. ideologia zniesienia klas i panowania tej, która była dotąd najbardziej uciemniona, albo doktryna równości klas). Bywają źródłem określenia i oceniania ładu społecznego dogmaty polityczne narzucane lub przyswajane, ruchy społeczne, tradycje narodowe czy rewolucje. Ostatni przełomowy w naszej najnowszej historii okres dostarczył przykładów na trudności wypracowania strategii rozwojowych i nośnych programów społecznych poprzez odwołanie się eklektycznie do kilku takich źródeł naraz.

Istnieje sporo gotowych, zapisanych i wdrażanych typów ładu społecznego. Dają się one z grubsza ująć w triady typologiczne: dominacji — kontraktu — anarchii; tyranii — demokracji — anarchii; przemocy — dialogu — anomii (tu w znaczeniu nieładu); protestu — solidarności — chaosu; służby — uczestnictwa — nieładu. Każdy z tych typów ma swoje ideologiczne uzasadnienia, że jest „jedynie słuszny”, choć często nazwy, słowa przesłaniają rzeczywisty sposób funkcjonowania danego ładu społecznego.

Oprócz takich pozytywnych sposobów określenia ładu społecznego poprzez odwoływanie się do gotowych koncepcji lub przystosowania nazw zdarzeń do takich koncepcji, istnieją też negatywne źródła określania ładu społecznego, wyłaniania się jego wartości i cech w toku przewyższania negatywnych właściwości ładu dotychczasowego.

Taką formę emergencji wartościowego ładu społecznego przydaje P. Sztompka polskim cyklicznym „odnowom”, które polegają na proteście społecznym w toku zachowań zbiorowych przeciwko depriwacji potrzeb i niesprawiedliwemu ich zaspokajaniu, przeciwko anomii społecznej (naruszeniu funkcjonowania prawdy, praworządności, racjonalności i dyscypliny społecznej), przeciwko alienacji politycznej (naruszeniu ustalonych i przyjętych zasad demokracji, reprezentacji politycznej, twórczości i innowacyjności społeczeństwa oraz nieprzebrzeganiu zasad poszanowania każdego człowieka) i — wreszcie — przeciwko zatracaniu szansy na swoiście narodowe rozwiązania w obrębie ustalonego ustroju².

Oprócz specyfiki polegającej na negatywnym samookreśleniu się cech dobrego ładu społecznego, zauważyć też trzeba inną: oscylację, wahadłość systemu społeczno-politycznego, która determinuje nakładanie się, interferencję fal pokoleniowych o różnych orientacjach, w krótkich inter-

² P. Sztompka, *Dynamika ruchu odnowy w świetle teorii zachowania zbiorowego*, *Studia Socjologiczne* 1982, nr 3—4, s. 69—93.

wałach, a o głębokich różnicach. Nie można nie doceniać odrębności struktur psychicznych pokolenia, którego dzieciństwo i młodość przypadły na dwie fale totalitaryzmu (wojna i stalinizm), od pokolenia, które wchodziło w dorosłość po Październiku, czy od tego, które wzrastało w atmosferze gierkowskiego hedonizmu i samozadowolenia, i od tego, dla którego Siempien jest tylko historią, nie objętą własnym przeżyciem i osobiście nie doświadczoną. I tu znów da się wyodrębnić z grubsza fazy: otwierania — zamykania — zastoju³, w których dominują orientacje społeczno-moralne: postkonwencjonalna (orientacja na wartości, na ich swobodny wybór i obronę) — przedkonwencjonalna (unikanie kary i pozyskiwanie nagrody) — konwencjonalna (na zastane role i normy prawne)⁴. Fazom tym towarzyszą odmienne typy zachowań ludzi i odmienne zapotrzebowanie na kompetencje. Otwieraniu i fazie postkonwencjonalnej towarzyszą różne formy protestu, roszczeń, potrzebne są kompetencje i umiejętności strategicznego i taktycznego wchodzenia w konflikt. Fazie zamykania towarzyszą formy walki, konformizmu i ucieczki, fazie zastoju-zachowania komunikacyjno-dialogowe. Oscylacja systemu wywołuje więc potrzebę zmienności funkcji socjalizacji i edukacji oraz konflikty tych funkcji spowodowane opróżnieniem instytucji edukacyjnych wobec tych zmiennych potrzeb.

Przedmiotem naszego badania były cechy, wartości i normy ładu społecznego odnowy polskiej w ocenie młodzieży uczącej się przed progiem jej dojrzałości z pokolenia nie uczestniczącego w ruchu społecznym 1980—1981.

„Cechy” — to strukturotwórcze właściwości stosunków produkcji, podziału i wymiany społeczeństwa gospodarującego, obywatelskiego i narodowego.

„Wartości” — to symboliczne znaczenia strukturalnych i funkcjonalnych właściwości ładu społecznego, dające się zrekonstruować z wiązek cech tego ładu (lub odwrotnie: dające się zoperacjonalizować w postaci obserwowalnych i mierzalnych wskaźników cech tego ładu).

„Normy” życia społecznego — to dominujące wzory zachowań ludzi w tym i współczesnym społeczeństwie w odniesieniu zarówno do cech i wartości ładu społecznego, jak i do takich procesów i aspektów życia społecznego, jak np. relacje interpersonalne, poczucie bezpieczeństwa,

³ M. Archer, *Social origins ed educational systems*, London 1979, Sage Publications Ltd, za: S. Kowalski, *Systemy oświatowe scentralizowane i zdecentralizowane w świetle wyników badań M. S. Archer*, AUNC, Socjologia Wychowania 5, Toruń 1984.

⁴ Patrz rekonstrukcje teorii socjalizacji J. Habermasa w cytowanym tomie AUNC, Socjologia Wychowania dokonane przez A. M. Kaniowskiego i L. Witkowskiego.

umiejscowienie kontroli i poczucie sprawstwa, orientacja temporalna — wobec czasu (na teraźniejszości, przyszłości, przeszłość), style socjalizacji⁵.

PROCEDURA BADANIA EMPIRYCZNEGO

W sondażu diagnostycznym osobno badaliśmy stosunek młodzieży do wartości, cech i norm ładu społecznego i osobno — do norm życia społecznego z zastosowaniem dwóch kwestionariuszy („Ład społeczny”, „Życie społeczne”) na dwóch równoległych, podobnych próbach. Łącznie badaniami objęliśmy 3700 osób, w tym sondażem „Ład społeczny” — 2232 osoby. Byli to, przeważnie osiemnastoletni, uczniowie trzecich klas wszystkich typów szkół ponadpodstawowych (liceów, techników, szkół zasadniczych) i porównawcze próby o kilka lat starszych uczniów szkół wieczorowych, słuchaczy szkół pomaturalnych oraz studentów, kształcących się do ról niezależnych specjalistów (politechnika) i do ról specjalistów w aparatach ideologicznych państwa (uniwersytecka pedagogika). Sondaż przeprowadzono wiosną 1984 r. w województwie poznańskim.

Jakie swoiste cechy miała młodzież z próby podstawowej? Są to młodzi ludzie, którzy nie mogli uczestniczyć w ruchu społecznym i zachowaniach zbiorowych dorosłej młodzieży i dorosłych w okresie 1980—1981. Mieli oni wtedy po 15 lat i byli, po ukończeniu klas ósmych, na progu szkół ponadpodstawowych. Jest to więc pierwsze pokolenie pogrudniowe. W trakcie badań poddani byli intensywnemu kształceniu ideologicznemu i politycznemu w szkole i poprzez środki masowej informacji w okresie powszechnych konfliktów treści szkolnej edukacji politycznej z sytuacją i konfliktów treści oficjalnej ideologii z socjalizacją. Był to okres silnych konfliktów zorganizowanego wychowania z naturalnymi procesami socjalizacji. Jest to młodzież w okresie dojrzewania społecznego, na progu dojrzałości, to jest — przejścia z fazy idealizacji i akceptacji zastanych autorytetów, instytucji, poszanowania norm społecznych w fazę poszukiwania uzasadnień dla kształtowanego systemu wartości; jest gotowa przyjmować uzasadnienia istniejące, doktrynalne albo tworzyć swoisty, tożsamy dla jednostki układ wartości, bądź też — po odrzuceniu istniejących propozycji aksjologicznych — młodzież cofa się na wcześniejsze fazy rozwoju społeczno-moralnego (przedkonwencjonalne, hedonistyczne, obronne, ucieczkowe). Jest to — wreszcie — młodzież z terenu województwa poznańskiego, znanego z poszanowania prawa i instytucji pań-

⁵ Autorem zastosowanego w drugim badaniu kwestionariusza „Życie społeczne — jakim je spostrzegam” jest W. Łukaszewski; por. W. Łukaszewski, *Szanse rozwoju osobowości*, Warszawa 1984.

stwowych, z poczucia legalizmu i lojalizmu, choć zarazem ze zorganizowanych ruchów sprzeciwu i protestu.

Próba miała charakter losowy i proporcjonalny (do wzajemnej relacji typów szkół).

W sondażu na temat stosunku młodzieży do wartości, cech i norm ładu społecznego zastosowany został kwestionariusz, którego treść oparta została na wyprowadzonych przez P. Sztompkę⁶ dziesięciu generalnych wartościach ruchu odnowy zoperacjonalizowanych w postaci opisu 40 cech takiej pożądanej i oczekiwanej organizacji społeczeństwa. Są to wartości stanowiące „dekalog odnowy społecznej” w Polsce: równość i sprawiedliwość, prawda, praworządność, racjonalność, dyscyplina społeczna, demokracja, reprezentacja (pluralizm polityczny), twórczość (innowacyjność), godność (podmiotowość), patriotyzm. Każda z tych wartości została opisana przez cztery obserwowalne formy działania instytucji i zachowania społeczne. Tak więc na przykład wartość „demokracja” jest zdefiniowana przez samorządność, decentralizację, negocjowanie w przypadku rozbieżności i poprzez zasadę decydowania przez większość. Badani zostali więc zapytani w języku potocznym, publicystycznym (skorygowanym po opiniach sędziów kompetentnych i po pilotażu) nie o abstrakcyjne i wieloznaczne wartości, lecz o konkretne, obserwowalne przejawy organizacji życia zbiorowego. Kwestionariusz — wzorowany na narzędziach do badania osobowości społecznej — zawierał prośbę o trojką ocenę każdej z 40 cech „ładu społecznego, to znaczy sposobu zorganizowania społeczeństwa”: „a) w jakim stopniu cecha ta występuje aktualnie w naszym życiu społecznym? b) w jakim stopniu cecha ta może być zrealizowana w wyobraźalnej perspektywie, w najbliższej przyszłości? c) w jakim stopniu uważasz wymienione wartości życia społecznego za własne, osobiście uznawane, warte Twojego trwałego wysiłku w ich spełnianiu, nawet gdyby okazało się to trudne?”. Badani oceniali każdą z cech w skali siedmiostopniowej od 0 („wcale nie występuje”) do 6 („występuje w bardzo wysokim stopniu”), poprzez pośrednie. Ocena „3” oznaczała występowanie danej cechy w stopniu „średnim (w równym stopniu występuje, jak i nie występuje)”.

TECHNIKA ANALIZY. WSKAŹNIKI

Wypełnione karty odpowiedzi poddaliśmy kilku operacjom. Przede wszystkim po bardzo drobiazgowej analizie w zespole sędziów kompetentnych wyeliminowaliśmy te wszystkie karty, w których treść i sposób wypełnienia wykazywały niezrozumienie zadań i zasad pomiaru, lekceważenie udziału w sondażu oraz zawierały dużo luk informacyjnych.

⁶ P. Sztompka, op. cit.

Okazało się, że w tej fazie utraciliśmy blisko czwartą część kart odpowiedzi, wskazujących na bezradność poznawczą respondentów, co zmusza do wykonania odrębnej analizy tej subpopulacji uczniów klas trzecich (a więc jedenastych klas szkoły de facto powszechnej), którzy mają kłopoty z posługiwaniem się potocznym językiem polskich publikatorów. W trakcie jest też analiza kilkuset głos, uwag krytycznych i analitycznych dopisanych samorzutnie przez młodzież. Ze względu na zamierzoną technikę analizy wariancji ANOVA, wymagającą prób równolicznych, wylosowaliśmy przed wejściem na komputer 100-osobowe podzbiory uczniów i studentów badanych typów szkół.

Przed tą operacją jednak — w celu sprawdzenia kilku hipotez i pytań, w tym o rolę czynnika „wiejskie pochodzenie” — wylosowaliśmy i wytypowaliśmy próbki do porównań i eksperymentów ex post. Ze względu na to, że niektóre frakcje podstawowe dla porównań (np. młodzież wiejska z techników typu przemysłowego, czy młodzież wskazująca w rubryce 13 metryczki na zwolennictwo społeczne uznawanych przez siebie autorytetów) były nie większe niż 30 oraz że liczba ta jest statystycznym minimum liczby osób, właśnie tę wielkość uczyniliśmy podstawą konstrukcji próbek w analizie wstępnej. Pobraliśmy ich za to wiele, bo aż 32 i reprezentują one wszystkie typy szkół, środowisk i segmenty całej populacji. Nie wszędzie z dobrym skutkiem mogło się to skończyć. Po krytycznej selekcji pozyskanych źródeł, między innymi ze wszystkich badanych spośród uczniów zasadniczych szkół rolniczych zostało tylko 5 kart odpowiedzi, co uniemożliwia ich odrębną analizę. Łącznie niniejszą analizą wstępną objętych zostało 843 respondentów.

Obliczyliśmy wskaźniki średnich arytmetycznych z ocen dla każdej z 10 wartości i dla stanu typowego (A), przewidywanego, możliwego (B) i pożądanego (C) oraz dla całych subpopulacji. Wyniki ujęte zostały w profile ocen na siatkach, których lewy kraniec oznacza najniższe oceny, a prawy — oceny wysokie. Zastosowanie do analizy siatki profili umożliwia porównanie ze sobą ocen, stanowiących odpowiedzi na trzy główne pytania kwestionariusza, różnic w treści tych ocen, spójności wewnętrznej ocen na każde z trzech pytań, a także — ocenianie i porównywanie napięć pomiędzy tym, co normalne (typowe), co uwewnętrznione (zaakceptowane osobiście) i co jest uznane jako społecznie możliwe.

Uchwycenie tych trzech napięć, tj.: C — A (napięcia normatywnego), B — A (nadziei) i C — B (niezadowolenia) pozwala z kolei na budowanie wskaźników relacji pomiędzy tymi różnicami (napięciami). W opracowaniu wykorzystamy dwa syntetyczne wskaźniki, umożliwiające porównywanie rezultatów eksperymentów: wskaźnik potencjalnego zaangażowania (PZ) w danej frakcji badanych i wskaźnik poziomu optymizmu społecznego (PO).

Ten pierwszy, PZ jest proporcją poziomu niezadowolenia do całkowitego napięcia aksjonormatywnego, wyrażoną w procentach, tj.:

$$PZ = \frac{C - B}{C - A} \times 100$$

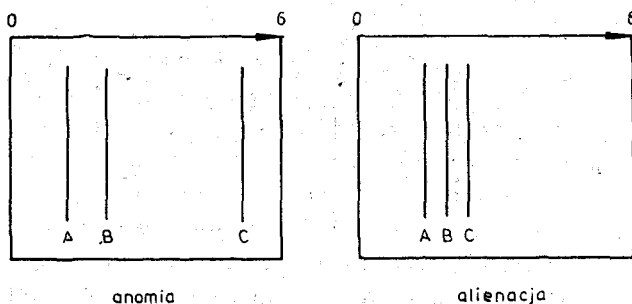
Drugi wskaźnik — poziom optymizmu (PO) jest iloczynem oceny możliwości społecznych (B) przez proporcję nadziei i niezadowolenia, tj.:

$$PO = B \times \frac{B - A}{C - B}$$

wyrażonych w punktach.

Wysokie wskaźniki potencjalnego zaangażowania oznaczają sytuację anomii, to znaczy wzajemnego nacisku norm kulturowych (A) i zaakceptowanych wartości społecznych (B)⁷. Niskie wskaźniki PZ oznaczają sytuację alienacji⁸, to znaczy obcości zarówno wobec norm, jak i wobec wartości.

Schematycznie można by tak oto naszkicować ten układ napięć aksjonormatywnych:

Anomia jest źródłem zachowań innowacyjnych, buntowniczych (rebelianckich), bądź eskapistycznych, rytualnych (oportunistycznych) i konformistycznych. Alienacja jest źródłem bądź (i) skutkiem braku systemu wartości, utraty ich znaczenia, poczucia sensu lub zepchnięcia wartości przez zastępujące je, a nie zaspokojone, potrzeby pierwotne i wtórne.

⁷ R. Merton, *Teoria socjologiczna a struktura społeczna*, Warszawa 1981; K. Szafranec, *Anomia — rekonstrukcja wątków teoretycznych*, mpis — probl. węzł. 11. 4. I, 1983.

⁸ J. Miluska, *Spoleczne wyznaczniki i konsekwencje sytuacji alienującej*, Poznań 1983, mpis rozprawy doktorskiej; P. Pacewicz, *Pomiędzy myślą a rzeczywistością*, Wrocław 1983; K. Korzeniowski, R. Zieliński, W. Daniecki, *Podmiotowość jednostki w koncepcjach psychologicznych i organizacyjnych*, Wrocław 1983.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA OCEN „DEKALOGU ODNOWY”

W całej badanej zbiorowości uzyskaliśmy następujące średnie oceny:

stan typowy (M_A)	— 2,12
możliwość (M_B)	— 2,71
poziom internalizacji (M_C)	— 4,62
napięcie aksjonormatywne ($C - A$)	— 2,50
nadzieja ($B - A$)	— 0,59
niezadowolenie ($C - B$)	— 1,91
potencjalne zaangażowanie (PZ)	— 76,4 ⁰ / ₀
poziom optymizmu	— 0,84

Badani uczniowie klas III oraz studenci z prób porównawczych ocenili stan realizacji „dekalogu odnowy” społecznej przeciętnie nieco powyżej stopnia niskiego, stan możliwości społecznych realizacji wartości „dekalogu odnowy” — poniżej stopnia średniego, a poziom internalizacji tych wartości odnosi się do wartości pomiędzy stopniem więcej niż średnim a stopniem wysokim (bliżej tego ostatniego). Wobec tego wewnętrzna proporcja napięć odbiega od stanu równowagi; przeważa niezadowolenie osobiste nad nadzieją realizacji wartości przez społeczeństwo, tak, że po-

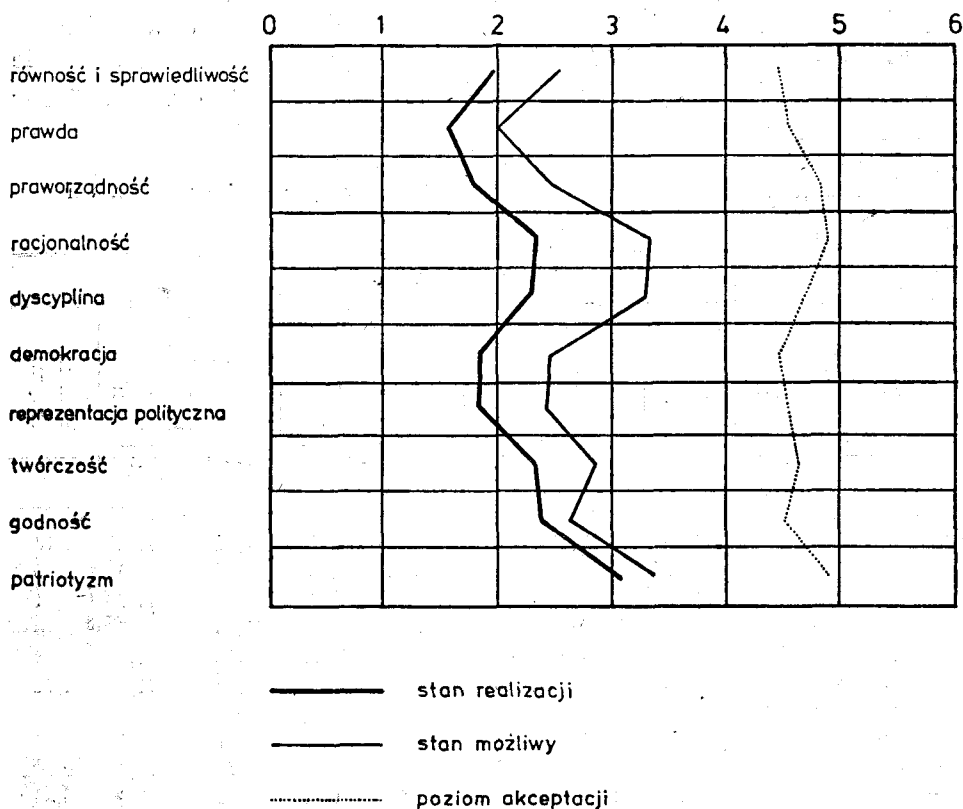
Tabela 1

Średnie oceny „dekalogu odnowy” i struktura napięć w całej zbiorowości 843 uczniów i studentów

Wartości	Wskaźniki							
	Stan typowy	Możliwość	Akceptacja	Napięcie aksj-norm.	Nadzieja	Niezadowolenie	Potencj. zaangażowanie	Poziom optym.
	A	B	C	C - A	B - A	C - B	PZ	PO
Sprawiedliwość i równość	1,96	2,50	4,44	2,48	0,54	1,94	78,2	0,70
Prawda	1,59	2,01	4,56	2,97	0,42	2,55	85,9	0,33
Praworządność	1,79	2,46	4,79	3,00	0,67	2,33	77,7	0,71
Racjonalność	2,31	3,30	4,83	2,53	0,99	1,53	60,5	2,14
Dyscyplina	2,23	3,27	4,69	2,46	1,04	1,42	57,7	2,39
Demokracja	1,83	2,44	4,46	2,63	0,61	2,02	76,8	0,74
Reprezentacja polityczna	1,83	2,41	4,52	2,69	0,58	2,11	78,4	0,66
Twórczość	2,31	2,88	4,62	2,31	0,57	1,74	75,3	0,94
Godność	2,36	2,63	4,48	2,12	0,27	1,85	87,3	0,38
Patriotyzm	2,99	3,30	4,83	1,84	0,31	1,53	83,2	0,67
Średnio	2,12	2,71	4,62	2,50	0,59	1,91	76,4	0,84

tencjalne zaangażowanie jest znacznie wyższe niż 50% (co towarzyszyłoby równowadze napięć), a poziom optymizmu jest niski (wskaźnik ten empirycznie kształtuje się jako wielkość od 0 do 25, wielkości poniżej 2 szacować można jako niskie).

Oceny stanu typowego są bardzo zróżnicowane w odniesieniu do poszczególnych 10 wartości „dekalogu”, co uwidacznia tab. 1 i rys. 1. Maksymalna rozpiętość ocen stanu typowego realizacji „patriotyzmu” i „prawdy” jako wartości w naszym życiu społecznym wyniosła 2,12 przy średniej 1,40. Najniżej badani ocenili stan realizacji: prawdy, praworządności, demokracji, reprezentacji (pluralizmu politycznego) oraz równości i sprawiedliwości społecznej. Najwyżej oceniona została realizacja patriotyzmu, a pomiędzy ocenami patriotyzmu i oceną średnią lokują się ponadto: godność, racjonalność i krytycyzm oraz dyscyplina społeczna. Oceny możliwości realizacji wartości „dekalogu odnowy” w najbliższej przyszłości są również dość niskie, poniżej stopnia średniego, a przebieg profilu

Rys. 1. Profile średnich ocen dla całej zbiorowości uczniów i studentów z 32 próbek (N = 843)

ocen jest zbieżny z profilem ocen stanu typowego, przy czym młodzież rozmaicie ocenia poziom nadziei na zmianę (B — A). Szczególnie wysokie są przewidywania wyższych możliwości realizacji takich wartości życia społecznego jak: dyscyplina społeczna (1,04) i racjonalność życia gospodarczego i państwowego. Niski poziom oczekiwań zbieżny jest zarówno z uprzednimi relatywnie najwyższymi ocenami stanu typowego (godność i patriotyzm), co zdaje się być „efektem nasycenia”, jak i dotyczy on wartości nisko ocenionych pod względem ich aktualnej realizacji (prawda, równość i sprawiedliwość, twórczość i reprezentacja).

Najbardziej spójny wewnątrznie, wyrównany jest profil ocen internalizacji wartości, przy czym najwyższe oceny dała badana młodzież patriotyzmowi, racjonalności, praworządności i dyscyplinie społecznej, a najniższe równości i sprawiedliwości, demokracji i godności. Zaskakujące tu może być nie tyle preferowanie wiązki wartości: ojczyzna — ład — porządek, co zbieżność profilu wartości uznawanych z profilem oceny stanu ich urzeczywistnienia. Wyjaśnić to można swoistym „ssaniem próżniowym”. Jest to, inaczej mówiąc, nacisk postrzeganych norm (ocen stanu normalnego w społeczeństwie) na wartości uznawane, co zresztą jest jednym z przejawów alienacji. Potwierdza taką interpretację struktura napięć aksjonormatywnych dla poszczególnych wartości. Pomimo iż patriotyzm, racjonalność, praworządność i dyscyplina społeczna znalazły się na czele ocen wartości internalizowanych, to towarzyszy temu znaczne zróżnicowanie napięcia aksjonormatywnego, wskaźników zaangażowania i poziomu optymizmu. Największe napięcie dotyczy praworządności, prawdy, reprezentacji i demokracji. Te wartości są relatywnie najwyżej oceniane, jeśli wziąć pod uwagę różnicę oceny ich uznawania i oceny ich realizacji. Relatywnie najniżej z tego punktu widzenia oceniane są patriotyzm, godność i twórczość.

Warto też zauważyć, że najwyższymi ocenom potencjalnego zaangażowania młodzieży w realizację poszczególnych wartości towarzyszą najniższe oceny poziomu optymizmu. Młodzież gotowa jest angażować się w realizację i obronę takich wartości, jak: godność, prawda i patriotyzm, a najmniej — takich jak: dyscyplina i racjonalność. Zarazem najbardziej optymistycznie ocenia perspektywy realizacji dyscypliny i racjonalności w życiu społecznym, a pesymistycznie ocenia szanse na: prawdę i godność. Są więc takie wartości, które wiążą ze sobą postawę potencjalnej aktywności młodzieży spojona z pesymistyczną oceną ich realności i takie wartości, wobec których młodzież odnosi się biernie, choć optymistycznie.

Z tej części analizy daje się też wyprowadzić wniosek, że w obrębie wartości uznawanych przez badaną uczącą się młodzież w 1984 r. nie można stwierdzić stanu spójności i zbieżności ocen stanu pożądanego, możliwego i aktualnego w realizacji tych wartości. Przeciwnie, istnieje

znaczne napięcie aksjonormatywne. Poziom niezadowolenia ze stanu realizacji wartości „dekalogu odnowy” jest znacznie silniejszy niż poziom nadziei (oczekiwań) społecznych; przy tym dość wysokiemu poziomowi potencjalnego zaangażowania towarzyszy niski poziom optymizmu (czyli znaczny pesymizm społeczny). Same wartości więc, w sensie poziomu oceny ich realizacji i akceptacji są niejako rozdwojone, dymorficzne⁹, a młodzież — ich nosicielka — jest w swym przeciętnym obrazie potencjalnie skłonna do zachowań anomijnych.

NAPIĘCIA AKSJONORMATYWNE A TYP SZKOŁY I KOMPETENCJI POZNAWCZYCH MŁODZIEŻY

Typ szkoły, do której uczęszcza osiemnastolatek, jest objawem i funkcją syndromu procesów społecznych, socjalizacyjnych i związanych ze strukturą i czynnościami samego szkolnictwa. Inaczej mówiąc: być w trzeciej klasie określonego typu szkoły, to znaczy przebyć złożoną drogę przejścia przez drabinę szkolną i znaleźć się w drodze do określonej pozycji społecznej.

W tab. 2 ujęte są średnie wyniki dla próbek z 15 typów szkół: od szkół skupiających młodzież po najostrzejszej selekcji (studenci, licea ogólnokształcące) do szkół gromadzących młodzież po selekcji negatywnej (szkoły zasadnicze, szkoły dla pracujących). Liniowość według kryterium selekcji „zakłócona” jest przez wprowadzenie obok siebie dwu podobnych typów szkół różniących się treściami kształcenia (np. LO prywatne pomiędzy liceum wielkomiejskim i małymiasteczkowym), lub dwu podobnych typów szkół, dodatkowo różniących się większym przypuszczalnym poziomem frustracji szans swoich uczniów (LO z miasteczka przed LO wielkomiejskim). Inaczej mówiąc, układ prób w tej tabeli dokonany został według podobieństwa — różnic kompetencji poznawczych uczniów w efekcie procesów selekcji społecznej na progu szkolnictwa ponadpodstawowego i w toku trzech pierwszych lat nauki. Z badań nad selekcjami szkolnymi wiemy, że procesom różnicowania się dróg szkolnych młodzieży w ich pierwszym punkcie rozwidlenia towarzyszy znaczna homogenizacja według poziomu, typu uzdolnień i umiejętności oraz według cech położenia i pozycji społecznej. Procesy te ulegają pogłębieniu i utrwaleniu w pierwszych trzech latach nauki, tak, że przy końcu klasy trzeciej uczniowie danego typu szkoły są bardziej do siebie podobni niż kiedykolwiek wcześniej i różnią się pod wymienionymi względami od uczniów innych typów szkół.

Te prawidłowości, znane z badań nad selekcjami szkolnymi i nierównościami społecznymi odzwierciedlanymi w szkolnictwie, dotyczą także

⁹ Termin T. Wnuka-Lipińskiego (Sisyphus, v. III. 1982).

badanej przez nas zbiorowości. O ile, na przykład dzieci robotników stanowią 41,2⁰/₀ całej badanej zbiorowości uczniów (bez studentów włączono do analizy ogółem 1171 kart odpowiedzi uczniowskich), to udział dzieci robotniczego pochodzenia jest zróżnicowany w poszczególnych typach szkół. I tak wynosi on: w próbie z Politechniki — 14⁰/₀; pedagogiki (diennej) — 35,3⁰/₀; pedagogiki zaocznej — 40,1⁰/₀; uczniów liceów wielkomiejskich — 22⁰/₀, uczniów liceum w średnim mieście — 15,9⁰/₀, liceów w małych miastach — 44,6⁰/₀; techników profilu przemysłowego 41,4⁰/₀; uczniów techników profilu usługowego — 51,6⁰/₀; uczniów techników rolniczych — 55⁰/₀, uczniów zasadniczych szkół zawodowych profilu przemysłowego — 52,6⁰/₀, uczniów szkół zasadniczych o profilu usługowym — 55,4⁰/₀. Im mniej selektywny, łatwiej dostępny jest dany typ szkoły, tym więcej w nim dzieci robotników (zwłaszcza dzieci robotników nisko wykwalifikowanych, których ogółem jest w strukturze 9,1⁰/₀, w składzie szkół zasadniczych usługowych — 18,1⁰/₀, gdy w liceach miejskich jest ich tylko 1,5⁰/₀, w technikach przemysłowych 3,5⁰/₀, a na Politechnice studenci takiego pochodzenia stanowią 2⁰/₀). W tym większym stopniu dotyczy to dzieci chłopskich, których „nadreprezentacja” jest w szkołach najbardziej dostępnych bądź o najdłuższym cyklu kształcenia (ZSZ — usługowe, technika wieczorowe). I odwrotnie: dzieci inteligencji (kierowników, specjalistów, wykonawców zawodów twórczych z wyższym wykształceniem) było w całej zbiorowości badanych 14,1⁰/₀, a w całej zbiorowości uczniów 12,6⁰/₀, gdy tymczasem w składzie uczniów liceów ogólnokształcących w wielkim mieście było ich 34,2⁰/₀, w technikum o profilu przemysłowym — 9,6⁰/₀, w technikum usługowym — 4,2⁰/₀, w technikum rolniczym — 2⁰/₀, w szkole zasadniczej o profilu przemysłowym — 3,3⁰/₀, w szkole zasadniczej kształcącej dla usług — 1,2⁰/₀. Wśród studentów młodzieży inteligenckiej było więcej niż średnio w całej zbiorowości, odpowiednio: w Politechnice — 38⁰/₀, na pedagogice diennej — 19,9⁰/₀, ale na pedagogice zaocznej już tylko 6,5⁰/₀.

Przy swoistym składzie społecznym poszczególnych typów szkół pełnią one specyficznie funkcję reprodukcji struktury społecznej. Ogółem 43,4⁰/₀ badanych pragnie odtworzyć pozycję swojej rodziny (głowy rodziny), gdy będzie w wieku ojca. Jeżeli jednak w liceach wielkomiejskich 52,6⁰/₀ uczniów, a w szkołach zasadniczych o profilu usługowym 72,7⁰/₀ uczniów oczekuje reprodukcji pozycji społecznej rodziców, to pamiętać musimy, że zupełnie różne elementy struktury społecznej szkoły te pośrednio odtwarzają.

Czy i w jakim stopniu typ szkoły — tak, jak to ukazano, powiązany ze zmiennością struktury społecznej, jest czynnikiem (czy raczej: syndromem czynników) różnicującym oceny dekalogu odnowy społecznej?

Tabela 2
Typ szkoły a struktura napięć aksjonormatywnych

Oznaczenie próbki	Typ szkoły	Średnie oceny z pomiaru				Różnice pomiędzy średnimi			Relacje pomiędzy różnicami		
		stan typowy	możli- wość	akcepta- cja	M _c	napięcie		niezad- wole nie	PZ*		PO**
						C—A	B—A		$\frac{C-B}{C-A} \times 100$	$\frac{B-A}{C-B}$	
a	politechnika	1,68	1,83	4,93	4,93	3,25	0,15	3,10	95,4	0,09	
b	pedagogika dzienna	1,77	2,09	5,12	5,12	3,35	0,32	3,03	90,5	0,22	
c	studium wychowania przedszkol- nego	2,24	2,59	4,80	4,80	2,56	0,35	2,21	86,3	0,41	
d	medyczne studium zawodowe	2,10	2,68	4,97	4,97	2,87	0,58	2,29	79,8	0,68	
e	pedagogika zaoczna	2,08	2,84	4,61	4,61	2,53	0,76	1,77	70,0	1,22	
f	liceum ogólnokształcące w ma- łym mieście	1,54	1,89	5,13	5,13	3,59	0,35	3,24	90,3	0,20	
g	liceum ogólnokształcące pry- watne, w małym mieście	1,61	2,31	4,92	4,92	3,31	0,70	2,61	78,9	0,62	
h	liceum ogólnokształcące w wiel- kim mieście	1,86	2,21	4,09	4,09	2,23	0,35	1,88	84,3	0,41	
i	technikum dla pracujących	1,90	2,49	4,02	4,02	2,12	0,59	1,53	72,2	0,96	
j	technikum typu przemysłowego, miasto	2,01	2,49	4,72	4,72	2,71	0,48	2,23	82,3	0,55	
k	liceum ekonomiczne w małym mieście	2,53	3,22	4,57	4,57	2,04	0,69	1,35	66,2	1,65	
l	technikum rolnicze	2,63	3,49	4,63	4,63	2,00	0,86	1,14	57,0	2,63	
ł	zasadnicza szkoła mechaniczna	2,61	3,24	3,91	3,91	1,43	0,72	0,71	49,7	3,29	
m	technikum dla przodujących ro- botników	2,68	3,48	4,59	4,59	1,91	0,80	1,11	58,1	2,51	
n	szkoła przysposabiająca do za- wołu	3,31	3,61	3,66	3,66	0,35	0,30	0,05	14,3	21,7	
	Razem (15 próbek)	2,17	2,70	4,58	4,58	2,41	0,53	1,88	78,0	0,76	

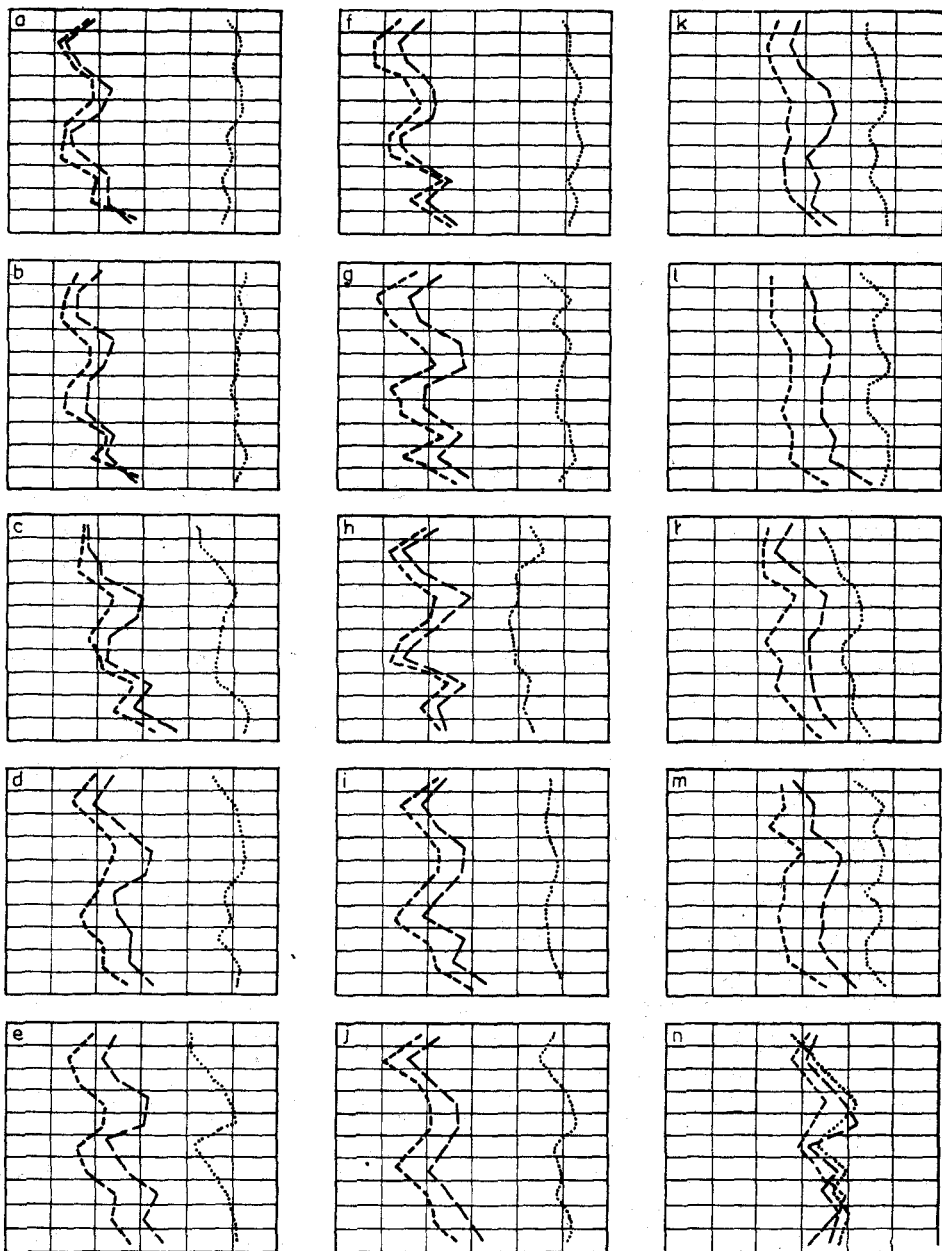
* potencjalne zaangażowanie ** poziom optymizmu.

Okazuje się (tab. 2), że analizowane tu przez nas zróżnicowanie młodzieży ze względu na stosunek do „dekalogu” wartości odnowy społecznej jest wysoce zbieżne ze zróżnicowaniem według typów szkół, będącym efektem selekcji społecznych w szkolnictwie. Uczniowie liceów ogólnokształcących i studenci relatywnie nisko oceniają stan realizacji i poziom możliwości zrealizowania tych wartości. Uczniowie szkół zasadniczych i techników nieprzemysłowych oceniają stan i możliwości znacznie wyżej. U tych pierwszych — niskim średnim ocenom A i B towarzyszą wysokie oceny poziomu internalizacji wartości odnowy społecznej, a uczniom szkół zawodowych — relatywnie niższe oceny uznawania tych wartości. Do szkół o niskim napięciu aksjonormatywnym należą uczniowie technikum typu przemysłowego, a uczniowie technikum rolniczego lokują się na dole tabeli ze względnie niskim napięciem i potencjalnym zaangażowaniem i względnie wysokim poziomem optymizmu. Uczniowie szkoły przysposabiającej do zawodu stanowią ze swymi ocenami dolny biegun tabeli przeciwny do uczniów liceów i do studentów (dziennych).

Zadaniem tej części analizy było dokonanie ogólnej analizy związków struktury napięć aksjonormatywnych młodzieży z typem kompetencji poznawczych i procesami selekcji szkolnej. Stwierdziliśmy więc — zauważmy to krótko — że wzrostowi kompetencji poznawczych uczniów i pozytywnej selekcji szkolnej towarzyszy „rozsuwanie się” profili ocen, czy — inaczej — wzrost napięcia aksjonormatywnego, potencjalnego zaangażowania i spadek optymizmu społecznego. Ilustruje to ryc. 2, która z 15 profili tworzy quasikineogram, ukazujący „wygasanie” napięć w kierunku zgodnym z negatywną selekcją szkolną. Jest to swoista entropia napięć i motywacji do potencjalnego zaangażowania społecznego.

Stwierdzić zatem można wysoki stopień zróżnicowania poziomu ocen i napięć pomiędzy nimi w zależności od typu szkoły, co oznacza zróżnicowanie w zależności od typu i poziomu kompetencji poznawczych i wcześniejszych procesów uzależnionych od statusu i situacji społecznej. Nie ma więc i consensusu aksjonormatywnego w zależności od cech struktury społecznej badanych i przebytej przez nich socjalizacji.

Zestaw profili na rys. 2 obrazuje też inny związek: pomiędzy strukturą społeczną (reprezentowaną tu przez typ szkoły) a treścią świadomości młodzieży. Nie tylko zatem „maleją” napięcia i potencjalne zaangażowanie, ale zmienia się preferencja wartości od syndromu: prawda — praworządność — demokracja — reprezentacja — równość i sprawiedliwość do syndromu: dyscyplina — racjonalność — godność — patriotyzm. Jest to tendencja przejścia od ładu wolności i emancypacji do ładu podporządkowania się tradycjom narodowym, podporządkowania się racjonalnym decyzjom i dyscyplinie, z miejscem na szacunek dla każdego i twórcze życie indywidualne. Wartości odnowy społecznej są więc rozdwojone

Rys. 2. Entropia napięcia aksjonormatywnego a selekcje społeczne w szkolnictwie
 Wykresy odnoszą się do 15 próbek pobranych z następujących typów szkół: a – Politechnika
 Poznańska, b – pedagogika UAM, II rok studiów dziennych, c – Studium Wychowania
 Przedszkolnego, d – Medyczne Studium Zawodowe, e – pedagogika UAM, IV rok studiów
 zaocznych, f – liceum ogólnokształcące w małym mieście, g – liceum ogólnokształcące pry-
 watne Sióstr Służebniczek, h – liceum ogólnokształcące w wielkim mieście, i – technikum
 o profilu przemysłowym, j – technikum dla pracujących, k – liceum ekonomiczne, l – liceum
 rolnicze, ł – mechaniczna szkoła zawodowa, m – technikum dla przodujących robotników,
 n – szkoła przysposabiająca do zawodu.

w zależności od typu szkoły (tu też: struktury społecznej) tak pod względem poziomu oceny ich realizacji i akceptacji, jak i pod względem układu ich treści.

SPOJNOŚĆ WEWNĘTRZNA OCEN I ZBIEŻNOŚĆ OCEN STANU TYPOWEGO, MOŻLIWEGO (PRZEWIDYWANEGO) I POŻĄDANEGO

Przechodząc do kolejnych przybliżeń uzyskanego w tym sondażu obrazu ocen, podejmę próbę pomiaru zbieżności — rozbieżności ocen wewnątrz poszczególnych profili oraz ilościowej oceny zbieżności profilu ocen A, B i C, to znaczy ocen stanu realizacji „dekalogu odnowy”, możliwości dalszej realizacji i poziomu osobistej jego akceptacji. Posłużę się tu wybranymi próbkami pobranymi z głównych typów szkół, gdyż wylosowanie i analiza danych z mniejszych prób (po 30 osób w obrębie typu szkoły) daje szansę i możliwość analizy bez zacierania różnic w efekcie nadmiernej wielkości populacji. Jako wskaźnik spójności pojedynczego profilu A zastosowane zostało odchylenie standardowe średnich dla każdej z 40 wartości w kolumnie. Jako wskaźnik zbieżności profili zastosowany został współczynnik korelacji r Pearsona dla sąsiadujących ze sobą kolumn średnich z ocen A i B, B i C oraz dla profili A i C. Wyniki zawiera tab. 3. Do tej analizy wytypowanych zostało 9 próbek z następujących szkół: z Politechniki, z pedagogiki (studia dzienne i zaoczne), z liceów ogólnokształcących w wielkim mieście i miasteczku, liceum ekonomicznego

Tabela 3

Wskaźniki spójności wewnętrznej ocen w profilu i zbieżności profili ocen

Typ próbki	Odchylenia standardowe ocen			Korelacja pomiędzy profilami		
	A	B	C	AB	BC	AC
Politechnika	0,46	0,49	0,20	0,90	-0,19	-0,31
Pedagogika dzienna	0,58	0,42	0,15	0,80	0,006	-0,38
Pedagogika zaoczna	0,46	0,41	0,37	0,94	0,89	0,81
Liceum wielkomiejskie	0,48	0,44	0,24	0,95	0,21	0,06
Liceum w miasteczku	0,59	0,46	0,13	0,99	0,007	0,03
Liceum ekonomiczne	0,28	0,27	0,16	0,88	0,54	0,59
Technikum rolnicze	0,37	0,38	0,33	0,96	0,45	0,36
Technikum dla pracujących	0,43	0,47	0,28	0,97	0,83	0,68
Zasadnicza szkoła mechaniczna	0,55	0,50	0,32	0,54	0,89	0,68

A — oceny stanu typowego, B — oceny stanu możliwego, C — oceny osobistej akceptacji wartości

i technikum rolniczego, z technikum dla pracujących oraz z mechanicznej szkoły zawodowej.

Oceny stanu typowego i możliwego są niespójne we wszystkich typach szkół. Biorąc pod uwagę to, że średnie oceny są wyższe w szkołach o mniejszej selektywności (w dolnych wierszach tab. 3), można stwierdzić, że profile ocen A i B są relatywnie bardziej spójne w szkołach skupiających uczniów o niższych kompetencjach poznawczych. Bardziej rozbieżne są w profilach ocen A i B uczniów liceów ogólnokształcących i studentów uczących się w trybie dziennym. Różnicę tę, związaną z poziomem kompetencji poznawczych, zdaje się potwierdzać odmiennność wskaźników odchyień standardowych dla zaocznych i dziennych studentów pedagogiki. Bardziej wyrównane — ze względu na typ szkoły — są oceny akceptacji wartości dekalogu odnowy. Oceny C są bardziej spójne niż oceny stanu typowego i możliwego. Tak więc oceny możliwości i poziomu nadziei społecznych znajdują się pod silnym naciskiem ocen rzeczywistej realizacji wartości demokratycznego ładu społecznego odnowy. Charakterystyczne są bardzo wyraźne wzrosty spójności ocen w próbach, w których oceny stanu realnego były bardzo rozbieżne (pedagogika dzienna, licealiści). Wydaje się, że większy realizm uczniów bardziej doświadczonych społecznie w toku socjalizacji powoduje u nich krytycyzm wobec wartości wylanianych w zachowaniach zbiorowych i stąd większe rozbieżności ocen wartości uznawanych. Jeden z uczniów liceum określił to tak na marginesie swej „karty odpowiedzi”: „Z tą oceną C to jest gra do jednej bramki. Przecież to oczywiste, że cały naród, całe społeczeństwo pragnie pełnej realizacji wszystkich tych 40 wartości”. Okazało się, że oceny jednak są bardzo zróżnicowane, szczególnie wśród studiujących zaocznie pedagogów, uczniów technikum rolniczego, szkoły mechanicznej i technikum dla pracujących.

Znacznie wyrazistsze są różnice pomiędzy typami szkół w zakresie zbieżności wzajemnej profili A, B i C. Zrozumiałe jest to, że ocena możliwości społecznych w realizacji wartości jest wysoce zbieżna z oceną stanu ich aktualnej realizacji. Wyjątkiem tu są uczniowie ze szkoły zasadniczej, którzy nie tylko relatywnie wysoko oceniają rzeczywistość i możliwości, ale — jak się okazuje — w ocenach możliwych zmian w najbliższej przyszłości mniej się liczą oni niż rówieśnicy ze szkół średnich. Korelacje pomiędzy profilami A i B oraz pomiędzy profilami A i C są zasadniczo odmiennie dla uczniów liceów ogólnokształcących i studentów dziennych i dla uczniów szkół zawodowych (oraz studentów zaocznych pedagogiki). Ci pierwsi mają profile ocen stanów możliwych i akceptacji wartości, które nie wykazują zbieżności z oceną rzeczywistości, a nawet są w znaczącym stopniu rozbieżne. Korelacje są bliskie zera albo są ujemne. Natomiast korelacje pomiędzy profilami możliwości i akceptacji oraz akcepta-

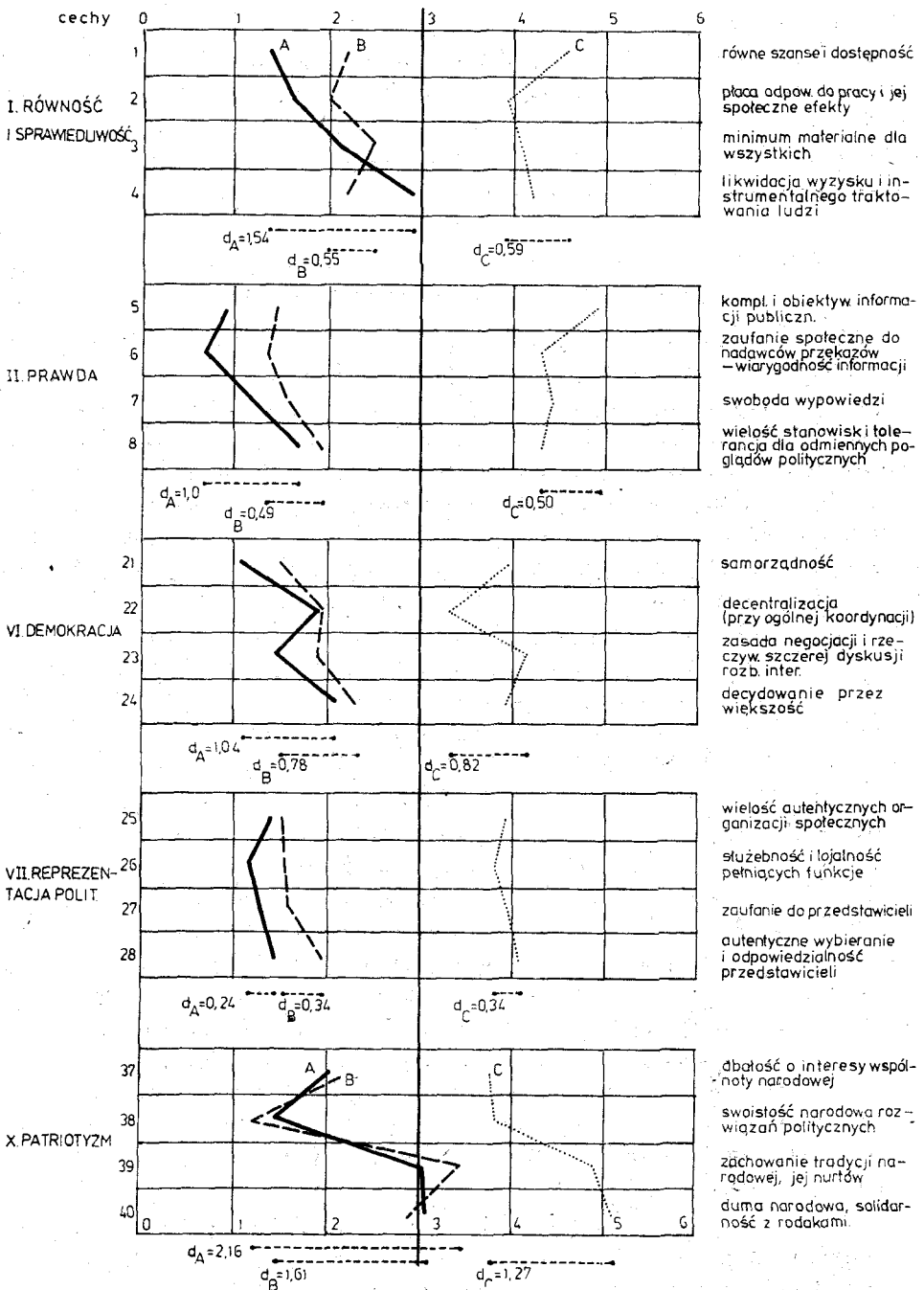
cji i ocenami rzeczywistości (BC i AC) w próbkach uczniów szkół zawodowych są nie tylko dodatnie, ale i wysokie, bądź znaczące. Można stąd wnosić, że niższym kompetencjom poznawczym i niższym napięciom aksjonormatywnym towarzyszy silniejszy napór ocen rzeczywistości na wartości uznawane. Najbardziej akceptowane przez nich jest to, co jest widoczne i doświadczane konkretnie.

ZRÓZNICOWANIE OCEN CECH ŁADU SPOŁECZNEGO (W OBRĘBIE OCEN POSZCZEGÓLNYCH WARTOŚCI)

Wartości ładu społecznego, stanowiące tu kryterialny układ odniesienia ocen są — jak pamiętamy³ zoperacjonalizowane, skonkretyzowane poprzez cztery cechy organizacji społeczeństwa dla każdej wartości. Zastosujemy obecnie „mikroskopowe” powiększenie uzyskanych ocen stanu typowego, możliwego i pożądanego wartości „dekalogu odnowy społecznej”, by móc uzyskać wgląd w jakościowe, treściowe różnice spójności i rozbieżności ocen żywionych przez badanych uczniów i studentów. Dla każdej z próbek, pobranych do analizy szczegółowej, obliczyliśmy średnie arytmetyczne dla każdej z 40 cech kolumn (profilu) A, B, C, to znaczy dla każdej z 40 cech uzyskaliśmy oceny stanu rzeczywistego, możliwości i akceptacji oraz poziomu różnic pomiędzy tymi ocenami. Następnie obliczyliśmy różnice pomiędzy średnimi dla czterech cech w obrębie każdej z dziesięciu wartości ładu społecznego (d_4). Są to różnice maksymalne, to znaczy różnice pomiędzy najwyższą z uzyskanych średnich ocen i najniższą z nich wśród czterech cech każdej z dziesięciu wartości.

Wykresy na rys. 3 ilustrują, jak znaczne różnice w ocenach poszczególnych cech występują w granicach tej samej wartości. Wykresy te dotyczą jednego typu szkoły — liceum wielkomińskiego. Różnica pomiędzy średnimi ocen cechy 1 (równe szanse) i cechy 4 (likwidacja wycisku) w profilu A (stan typowy) wyniosła aż 1,54 przy średniej ocenie wartości I (równość i sprawiedliwość) 1,96 i przy średniej ocenie 40 cech $M = 1,86$. Jest to różnica pomiędzy oceną $M_4 = 2,87$ a oceną $M_1 = 1,33$, a więc ogromna, gdyż realizacja równych szans na zrealizowanie aspiracji i w zakresie dostępności dóbr jest bliska oceny „występuje w stopniu bardzo niskim” i „niskim”, podczas gdy ocena usunięcia w Polsce społecznych źródeł wycisku człowieka przez człowieka bliska jest zadowolającej, średniej, „trójce”.

Podobnie wysokie na przykładzie z rys. 3, są różnice średnich ocen stanu realizacji cech dobrego ładu w zakresie patriotyzmu. O ile ocena cechy 40 („duma narodowa i solidarność z rodakami”) przekracza 3, to ocena cechy 38 („uwzględnianie specyfiki narodowej i uznanie swoistych rozwiązań politycznych, organizacyjnych, instytucjonalnych”) jest znacząco

Rys. 3. Przykład zróżnicowania wewnętrznego cech w obrębie pięciu wartości ładu społecznego (wyniki uczniów liceum ogólnokształcącego w Poznaniu)

nie niższa, gdyż $M = 1,42$, a różnica maksymalna między czterema ocenami $d_4 = 1,61$. Jeszcze większy kontrast w ocenie realizacji cech patriotyzmu dotyczy możliwości w bliskiej perspektywie. Różnica taka wynosi ponad dwa stopnie, $d_4 = 2,16$ (od 3,43 dla cechy 39 — troska o zachowanie tradycji narodowej do 1,27 — specyfika narodowych rozwiązań).

Rysunek 3 ilustruje też tendencję do bardziej wyrównanych ocen i mniejszych różnic pomiędzy ocenami czterech cech stanowiących wartości ładu społecznego w profilu C (wartości uznawane). Co więcej różnice te, w poszczególnych przypadkach — gdy profile mają „odwrócony”, jakby lustrzany przebieg — bardzo niskim ocenom stanu typowego towarzyszą bardzo wysokie cechy 1 (równe szanse), cechy 21 (samorządność), cechy 23 (negocjacje), czy cechy 5 (kompletność i obiektywizm informacji). Występuje tu największe napięcie aksjonormatywne i najwyższe potencjalne zaangażowanie, wynikające z siły niezadowolenia pomiędzy oceną stanu rzeczywistego i stanu oczekiwanego realizacji tych cech dobrego społeczeństwa, dotyczących równości, prawdy w życiu publicznym, rozwoju instytucji demokratycznych.

SPÓJNOŚĆ — ROZBIEŻNOŚĆ OCEN CECH ŁADU SPOŁECZNEGO A TYP SZKOŁY

Maksymalne różnice pomiędzy średnimi ocenami czterech cech w obrębie każdej wartości ładu społecznego są odmienne w zależności od typu szkoły, czyli od syndromowej zmiennej, stanowiącej funkcję procesów selekcji i całość cech położenia społecznego. W obrębie wartości I — równość i sprawiedliwość — największe różnice pomiędzy średnimi ocen poszczególnych cech ładu społecznego wystąpiły w technikum dla pracujących ($M = 2,54$), w zasadniczej szkole metalowej ($M = 1,98$), w liceum ogólnokształcącym w Poznaniu ($M = 1,54$) i na Politechnice ($M = 1,40$). Jest to rozbieżność pomiędzy względnie wysokimi ocenami usunięcia wyzysku a niskimi ocenami sprawiedliwego wynagradzania (technikum dla pracujących, szkoła metalowa) i ocenami sprawiedliwości i równości szans. W obrębie wartości II — prawdy w życiu publicznym — bardzo wysoka różnica ocen wytała u uczniów szkoły zasadniczej (1,24), technikum dla pracujących i liceum wielkomiejskiego. Dotyczyła ona rozbieżności pomiędzy względnie wysoką oceną uznawania wielości poglądów a niskimi ocenami kompletności i obiektywizmu informacji oraz zaufania społecznego do nadawców przekazów oficjalnych.

W obrębie III wartości — praworządności — także największą rozbieżność ocen jej elementów składowych wyrazili licealiści ($M = 1,13$), uczący się robotnicy i studenci pedagogiki. U uczniów i studentów rozbieżność dotyczyła wywiązywania się z obowiązków nałożonych przez

przyjęte zasady a poczuciem pewności ładu społecznego i stosowania wobec wszystkich jednakowych kryteriów.

W zakresie IV wartości — racjonalności — różnice dotyczyły szacunku dla wiedzy naukowej i ekspertyz (oceny wysokie) i kompetencji ludzi na poszczególnych stanowiskach (oceny niskie). Tu szczególnie wysokie rozpiętości pomiędzy średnimi wystąpiły wśród uczniów technikum wieczorowego, technikum rolniczego oraz wśród studentów pedagogiki zaocznej i dziennej. Konfrontacja tych ocen zdaje się wskazywać na dysocjację pomiędzy deklarowaną a realizowaną racjonalnością w życiu gospodarczym i społecznym. Wszak szacunek dla wiedzy przejawia się w symbolicznych gestach wobec nauki i naukowców, a dobór ludzi na stanowiska według ich kompetencji jest empirycznie sprawdzalną czynnością i polityczną praktyką.

Składniki V wartości — dyscypliny społecznej — także różnią się średnimi ocenami, szczególnie wysoko w liceum w małym miasteczku (różnica wynosi 1,43), w technikum rolniczym i na Politechnice. Wysokie oceny mają cechy: „konsekwencja i upór w realizacji zamierzeń”, „uznanie dla dobrze zorganizowanej i rzetelnie wykonywanej pracy oraz wysokich jej wyników”. Niskie oceny mają: „solidność, skrupulatność, rzetelność w wykonywaniu wszelkich zadań” oraz „podporządkowanie decyzjom i ustaleniom osiągniętym w demokratyczny sposób”. W wielu kartach odpowiedzi były przy tym dopiski: „u nas nie ma takich ustaleń” lub podobne.

W ocenach demokracji relatywnie bardzo wysokie różnice wystąpiły pomiędzy średnimi dla składników tej wartości u uczniów liceum z Poznania ($M = 1,04$) oraz technikum rolniczego (1,07). Dotyczyła ona wysokiej oceny decydowania przez większość oraz niskich ocen istnienia samorządności na wszystkich szczeblach oraz funkcjonowania instytucji negocjacji. Na przykład ocenili średnio cechę 24 (zasada większości) na 2,1, a samorządność na 1,03. Przyszli technicy rolnictwa zasadę większości ocenili na 3,17, a stosownie negocjacji w przypadku rozbieżnych interesów na 2,1. Oczywiście — dotyczy to wszystkich kolejno analizowanych wartości — to „rozłamanie” cech ładu społecznego na wysoko i nisko oceniane w obrębie jednej wartości dotyczy wszystkich typów szkół. Różni je tylko stopień tego zróżnicowania.

Najmniejsze zróżnicowanie wystąpiło w obrębie wartości VII — reprezentacja (pluralizm życia politycznego). Stosunkowo największe było ono w technikum rolniczym ($M = 0,73$), gdzie względnie wysoko oceniono cechę 25 „wielość organizacji i stowarzyszeń”, a nisko cechę 27 „zaufanie ludzi do swoich przedstawicieli”. Tylko w ocenach dotyczącej tej wartości (składającej się z czterech cech: „wielość organizacji... reprezentujących różne interesy i dążenia grupowe, pokoleniowe, zawodowe, środowisko-

we”; „służebna rola i pełna lojalność osób sprawujących funkcje publiczne wobec tych, których interesy i dążenia reprezentują”; „zaufanie ludzi do swoich przedstawicieli”; „odpowiedzialność przedstawicieli — poprzez autentyczne wybieranie i możliwość odwoływania”) te same jej elementy miały raz to najwyższe, a innym razem — w innym podzbiorze — najniższe oceny. Przy tej też wartości dopisano wiele uwag, domagających się zdefiniowania podmiotu i przedmiotu odpowiedzialności, reprezentacji, zaufania („zależy kogo reprezentują”; „czy reprezentują nasze interesy, wątpliwe” itp.). Było też dużo uchyień się od odpowiedzi i od wyrażenia oceny.

Znaczne różnice ocen dzieliły składniki wartości VIII — twórczość. O ile wysokie oceny miały cechy 30 „krytycyzm wobec obiegowych prawd” i 31 „inicjatywa i dążenie do sensownych zmian i ulepszeń w każdej dziedzinie”, to nisko oceniono występowanie aktualne i możliwe cechy 32 „gotowość do zaangażowania w sprawach publicznych”, co jest podstawą do trwogi o przyszłość, zwłaszcza, że dotyczy ta niska ocena nie tylko stanu obecnego, ale i możliwości społecznych w najbliższej przyszłości oraz osobistej akceptacji tej wartości. Charakterystyczne przy tym jest i to, że cecha 32 („gotowość zaangażowania”) oceniana jest bardzo nisko w tych typach szkół, w których występują najwyższe napięcia aksjonormatywne i — zatem — najwyższe potencjalne zaangażowanie. Jest to sygnał kolejnego złamania znaczenia samego języka. Młodzież z liceów i studenci Politechniki odznaczają się najwyższymi poziomami napięć, ale zarazem nie chcą „angażowania się społecznego” w tym znaczeniu, jakie przydaje się obecnie tym sformułowaniom (być członkiem oficjalnych organizacji, pełnić w nich funkcje, pracować społecznie — to znaczy w naszym życiu publicznym „zaangażowanie”; w naszym ujęciu „zaangażowanie” to tyle, co wysokie napięcie motywacyjne, ustanawiane przez przewagę niezadowolenia z realizacji uznawanych wartości nad oczekiwaniem na ich spontaniczne, społeczne spełnienie). Rozbieżność pomiędzy gotowością do zaangażowania a krytycyzmem i innowacyjnością nie jest zresztą jedyną płaszczyzną różnic w obrębie tej wartości, nazwanej przez P. Sztompkę „twórczością”. Dotyczy też (w niektórych subpopulacjach) także niskiej oceny cechy 29 „samodzielności i oryginalności myślenia”. Jeśli np. licealiści z miasteczka oceniają krytycyzm społeczny na 3,38, to myślenie twórcze — tylko na 1,93 czyli wysoko oceniają polską zdolność do krytycznej analizy, a nisko do tworzenia projektów rozwiązania własnej sytuacji.

Stosunkowo wysokim średnim ocenom IX wartości — godności — towarzyszy relatywnie mniejsze zróżnicowanie średnich ocen cech składających się na nią. Największą rozbieżność wykazali licealiści poznańscy, politechnicy i przyszli robotnicy — metalowcy ($M = 0,98$ do $0,93$). Doty-

czy ona różnicy pomiędzy wysokimi ocenami cechy 35 („uznanie wiedzy, kompetencji każdej osoby...”), a niskimi ocenami cechy 33 („traktowanie każdego jako osoby — świadomego i decydującego o sobie podmiotu o zróżnicowanych i swoistych potrzebach, dążeniach i aspiracjach”). Jest to zatem różnica pomiędzy oceną wartości człowieka jako potencjalnego „instrumentu” działań społecznych, a oceną wartości człowieka jako niepowtarzalnego indywiduum. Zmienne (raz wysokie, raz niskie) oceny i różnice ocen dotyczą natomiast cech 34 („szacunek dla każdego stanowiska, zawodu, pozycji społecznej”) i 36 („tolerancja dla przekonań światopoglądowych, religijnych, indywidualnych zwyczajów czy nawyków”).

Zasadnicze, ostre różnice dzielą średnie oceny X wartości — patriotyzmu — to jest wysoko ocenianą cechę 40 („duma narodowa i solidarność z rodakami”) i nisko ocenianą 38 („uwzględnianie specyfiki narodowej”). Natomiast właściwości 37 („dbałość o interesy wspólnoty narodowej”) i 39 („troska o zachowanie i utrwalenie tradycji narodowej w jej różnorodnych nurtach”) miały oceny przemienne w różnych zbiorowościach: i bardzo wysokie, i bardzo niskie. Podobnie, jak w przypadku ocen „reprezentacji politycznej” badani objawiali tu kłopot z nadaniem tym sformułowaniom jednoznacznego sensu, przy czym nie był to problem języka kwestionariusza, lecz znaczeń, jakie mają poszczególne słowa w naszym życiu publicznym. W dopiskach wiele komentarzy wywołało określenie „wspólnota narodowa”. Mimo jednoznacznej treści, badani wielokroć zrozumieli to jako preferowanie interesów wspólnoty międzynarodowej, jako podporządkowanie interesów Polski — układowi międzynarodowemu. W odniesieniu do „zachowania tradycji” niektórzy badani objawiali rezerwę i krytycyzm wobec wszelkich nurtów tych tradycji, skłonni by byli odrzucać i nie pielęgnować niektórych elementów polskiego dziedzictwa.

Tabele 4 i 5 zawierają podsumowania szczegółowych analiz zróżnicowania wewnętrznego ocen poszczególnych wartości.

W odniesieniu do profilu ocen A (jak jest obecnie z realizacją wartości) największe zróżnicowanie (wariancja) ocen dotyczy równości i sprawiedliwości, która to wartość ma względnie niską ocenę średnią. Uczniowie i studenci z analizowanych tu dziewięciu głównych typów szkół (N = 270) uważają, że w zasadzie rozwiązana jest u nas kwestia usunięcia strukturalnych, ustrojowych źródeł wyzysku (cecha 4), ale mimo to nadal szanse na dostępność realizacji aspiracji i dóbr są nierówne, że mimo to płace nie odpowiadają wysiłkowi włożonemu w pracę.

Wysoką rozpiętość ocen wykazuje też stosunek badanych do poszczególnych cech patriotyzmu. Największą zgodność i pozytywne oceny wyrazili, gdy chodzi o występowanie dumy narodowej i przejawów solidarności, więzi między Polakami oraz o zachowanie tradycji. Niskie oceny

Tabela 4
Zróźnicowanie ocen wewnątrz każdej z dziesięciu wartości

Wartości	Średnie różnice w obrębie każdej wartości w profilu ocen			Średnio dla trzech profilu	Ranga (od naj- większej różnicy)
	A	B	C		
Równość i sprawiedli- wość	1,45	0,85	0,65	0,98	2
Prawda	0,85	0,57	0,69	0,70	5,5
Praworządność	0,66	0,60	0,43	0,56	9
Racjonalność	1,01	0,85	0,74	0,86	3
Dyscyplina	0,86	0,81	0,66	0,78	4
Demokracja	0,70	0,53	0,60	0,60	8
Reprezentacja	0,40	0,43	0,36	0,40	10
Twórczość	0,68	0,68	0,75	0,70	5,5
Godność	0,68	0,61	0,62	0,64	7
Patriotyzm	1,31	1,28	0,79	1,13	1
Średnio	0,87	0,72	0,63	0,76	—

A — oceny stanu typowego; B — oceny możliwości; C — poziom uznawania wartości

Tabela 5
Średnie różnice pomiędzy średnimi ocenami
cech ładu społecznego w obrębie każdej z dziesięciu
wartości (d_4) a typ szkoły

Typ próby	Średnie różnice ocen		
	A	B	C
Politechnika	0,80	0,72	0,67
Pedagogika dzienna	0,84	0,71	0,64
Pedagogika zaoczna	0,75	0,58	0,51
Liceum w wielkim mieście	1,02	0,91	0,63
Liceum w miasteczku	0,81	0,76	0,46
Liceum ekonomiczne	0,77	0,65	0,48
Technikum rolnicze	0,86	0,66	0,64
Technikum dla pracujących	1,07	0,82	0,73
Zasadnicza szkoła metalowa	0,85	0,69	0,69
Średnio	0,87	0,72	0,63

wyrazili o realizacji swoich polskich rozwiązań w obrębie przyjętego ustroju. Młodzież zauważa też niekonsekwencje w wykorzystaniu kwalifikacji naukowych (demonstruje się szacunek dla nauki i ekspertyz; mar-

nuje się wyuczone kwalifikacje; kupowane są z zagranicy gotowe rozwiązania inżynierskie itp.). Podobnie jest z realizacją dyscypliny społecznej. Nieustannie demonstruje się uznanie dla efektów dobrej pracy, a z drugiej strony źle jest — zdaniem badanych — z solidnością i rzetelnością w wykonywaniu obowiązków oraz z realizowaniem raz przyjętych decyzji i zobowiązań.

Innym wartościom towarzyszy nieco mniejsze zróżnicowanie, choć może ono być relatywnie zanizone z dwóch powodów. Oceny średnie realizowania u nas prawdy, praworządności, demokracji, reprezentacji, podmiotowości (godności) i twórczości (innowacyjności) są bardzo niskie i niskie. Wystąpiło też w zakresie niektórych cech złamanie, odwrócenie, wprowadzenie podwójnego obiegu publicznego znaczeń. Dotyczy to, na przykład „podporządkowania się ustaleniom przyjętym w demokratyczny i praworządny sposób” (cecha 17); „swobody wypowiedzi (w granicach odpowiedzialności za słowo” — 7); „zasady decydowania przez większość” (24); „wielości organizacji” (25); „służebnej roli i odpowiedzialności osób pełniących funkcje publiczne — wobec tych, których interesy i dążenia reprezentują” (26; tu glossy w rodzaju: „Może są lojalni, ale wobec kogo?”, „Kogo naprawdę reprezentują?”); „zaufanie ludzi do swoich przedstawicieli, sprawujących funkcje społeczne” (27); „samodzielność i oryginalność myślenia” (29); „szacunek dla każdego stanowiska, zawodu, pozycji społecznej” (34); „tolerancja dla przekonań światopoglądowych, religijnych, indywidualnych zwyczajów czy nawyków” (36); (tu — jak wynika z gloss — są przeciwnicy wszelkiej tolerancji, swobody przekonań religijnych i politycznych; są przeciwnicy tolerowania tych, którzy doprowadzili kraj do kryzysu, a także wobec tych, którzy doprowadzili do wielkiego konfliktu społecznego).

Mniejsze zróżnicowanie ocen — przy wyższych ocenach średnich — występuje w obrębie czterech cech każdej wartości, ocenianej od strony możliwej jej realizacji w najbliższej przyszłości. Najwyższe różnice ocen występują w odniesieniu do patriotyzmu. Pesymizm społeczny dotyczy pogłębienia swoiście narodowych rozwiązań w ramach istniejącego ustroju i wybiórczego traktowania tradycji narodowych, choć także możliwego spadku dumy narodowej z powodu utraty dobrej pozycji wśród narodów i państw wysoko cywilizowanych. Wiele uwag dopisanych do kart odpowiedzi na to wskazuje. Wysoką pozycję w tym rankingu pesymizmu i złamania znaczeń zajmują też możliwa realizacja równości, sprawiedliwości, racjonalności i dyscypliny. Badani obawiają się, że nadal strukturalnym rozwiązaniom ustrojowym i formalnym, konstytucyjnym i ustawowym gwarancjom nie będą towarzyszyły efekty potwierdzające je. Największa zgodność panuje w przewidywaniach dotyczących instytucji wyborów i przedstawicielstwa, funkcjonowania instytucji i zasad demo-

kratycznych, funkcjonowania prawdy i praworządności. Jest to zgodność w pesymizmie, w przewidywaniu bardzo niskich poziomów realizacji tych wartości.

W profilu ocen uznawania wartości istnieje większa zgodność ocen poszczególnych czterech cech, składających się na kolejne wartości dekalogu odnowy. Tutaj różnice są pod naciskiem ocen poprzednich.

Oceny realizacji poszczególnych cech ładu społecznego są najbardziej zróżnicowane u uczniów liceum ogólnokształcącego w wielkim mieście i uczniów wieczorowego technikum dla pracujących. Tak więc rozbieżność ocen wykazanych uprzednio cech najsilniej została wyrażona przez osoby o najwyższych kompetencjach poznawczych (dotyczy to także studentów studiów dziennych — w odniesieniu do poszczególnych wartości), a zarazem przez najbardziej doświadczonych, bo już pracujących, badanych uczniów technikum. Najniższą wrażliwość na wskazane tu rozbieżności znaczeń i poziomów realizacji cech ładu społecznego okazali pracownicy ideologiczni aparatów państwa (studenci zaocznej pedagogiki) i uczniowie liceum ekonomicznego, kształcącego głównie dla usług w handlu; także licealiści z małego miasteczka. Te dwie ostatnie grupy zdają się być mniej doświadczone i mniej zainteresowane problematyką, której dotyczyły badania. Ponadto w liceach typu usługowego dominowały dziewczęta (96,7% w całej zbiorowości badanych), w małomiasteczkowych liceach także (67%), które mniej są zainteresowane wnikliwą analizą struktur politycznych i społecznych w związku z własną sytuacją i życiem. W jakiejś mierze czynnik ten dotyczyć może także i pedagogiki zaocznej (77,6% kobiet), gdzie nakłada się na przekonania nabyte w toku pracy zawodowej, socjalizacji i kształcenia.

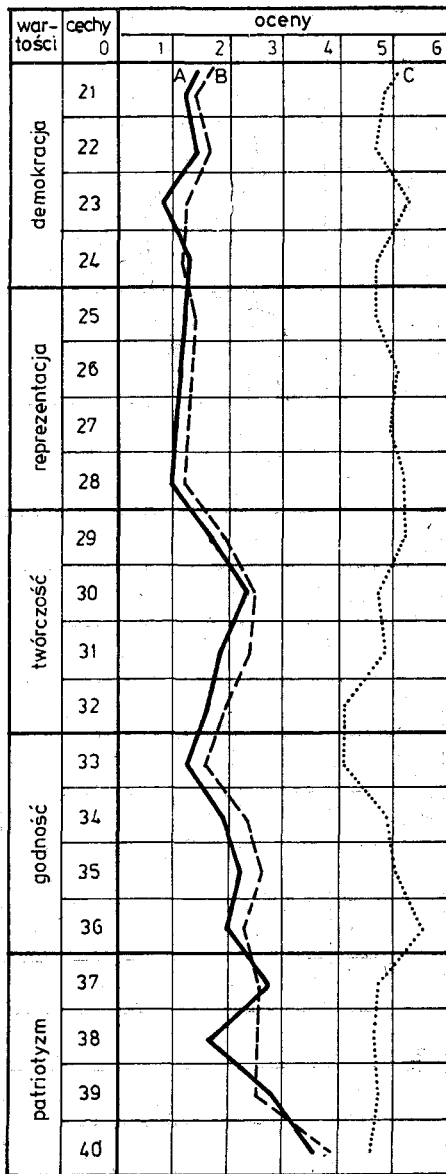
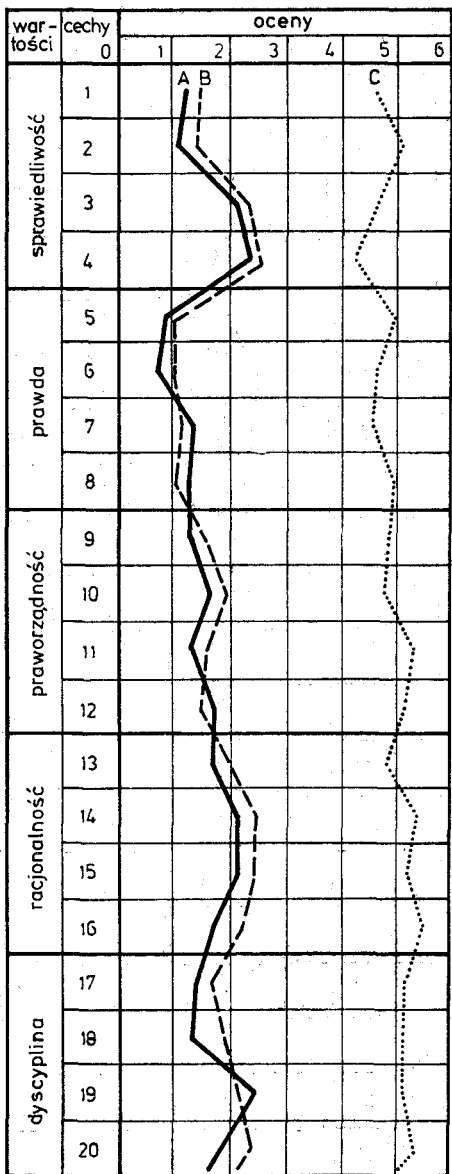
Sumując tę część analizy, dotyczącej rozbieżności poszczególnych cech (stanowiących wartości dekalogu odnowy P. Sztompki) można stwierdzić, że do tych spośród nich, które uzyskiwały najwyższe średnie oceny należą: 3, 4, 7, 8, 10, 11, 14, 15, 19, 20, 22, 24, 30, 31, 35, 40. Do cech, które uzyskiwały niskie oceny należą: 1, 2, 5, 6, 9, 12, 13, 16, 17, 18, 21, 23, 26, 29, 32, 33, 38. Do cech, które przemiennie uzyskiwały w różnych zbiorowościach wysokie bądź niskie oceny należą: 7, 27, 28, 34, 36, 39. Wreszcie cecha 37 była oceniana średnio, nie znajdowała się ani wśród cech ocenianych wysoko, ani wśród ocenianych nisko. (To wyliczenie numerów cech — pytań kwestionariusza według tendencji w ich ocenianiu może mieć znaczenie przy powtarzaniu badań z tym samym kwestionariuszem lub przy rekonstruowaniu samego kwestionariusza).

PEŁNE PROFILE OCEN I „DEKALOGI WARTOŚCI” UZNAWANYCH
I ODRZUCANYCH DLA RÓŻNYCH ZBIOROWOŚCI

W świetle posiadanych danych źródłowych i dotychczasowych ich analiz możliwe jest sporządzenie, analizowanie i porównywanie profili ocen stanu aktualnego, oceny możliwej realizacji wartości i poziomu ich uznawania na siatkach wszystkich 40 cech dobrego ładu społecznego. Wszakże zestawienie ze sobą 120 średnich i porównywanie ze sobą ich profili dla różnych zbiorowości przedstawia niejaką trudność. Ilustrujemy je na kilku przykładach. Rysunek 4 zawiera profile trzech rodzajów ocen dla zbiorowości porównawczej studentów Politechniki. „Rozsuwanie” się i „zbieganie” punktów profili A i C oraz profili A i B dobrze ilustruje poziom napięć aksjonormatywnych i zmienność poziomu napięć, jak również źródła ujemnej korelacji pomiędzy profilem ocen rzeczywistości i ocen stanu pożądanego. Rysunek 5 zawiera profile z danych źródłowych, z pomiaru wśród uczniów technikum dla pracujących. Widoczne są: wyższe rozbieżności w ocenie poszczególnych cech stanowiących tę samą wartość, wyższe niż u politechników poziomy nadziei, niższe napięcia aksjonormatywne i niższe poziomy akceptacji dekalogu odnowy, zwłaszcza niektórych jego cech. Na tle relatywnie niskich poziomów akceptacji zaskakująca jest bardzo wysoka ocena uznawania cechy 3 („zapewnienie minimum godziwych warunków materialnych wszystkim członkom społeczeństwa”) przy stosunkowo niskiej ocenie jej realizacji. Dotyczy to też cechy 4, to jest oceny realizacji i uznawania „wynagrodzenia proporcjonalnego do wysiłku włożonego w pracę”. W tym ostatnim przypadku poziom napięcia aksjonormatywnego (C — A) wynosi aż 2,70. Jeszcze wyższe napięcia występują w ocenach wyrażonych przez uczniów technikum dla pracujących w odniesieniu do cechy 16 (C — A = 3,10) — „właściwi ludzie na właściwych miejscach — kompetencje, fachowość na wszystkich stanowiskach” oraz w odniesieniu do cechy 5 (C — A = 2,74) — „kompletność i obiektywizm informacji w sprawach publicznych”.

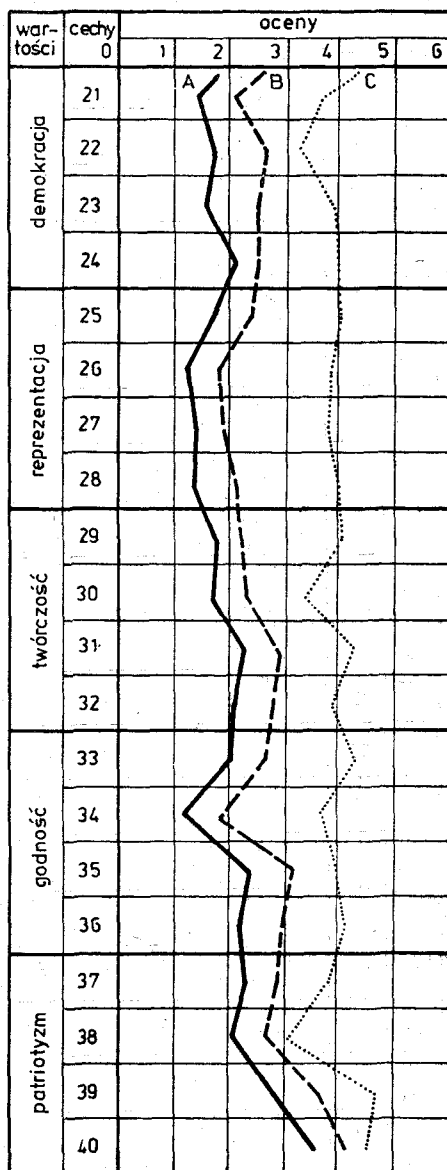
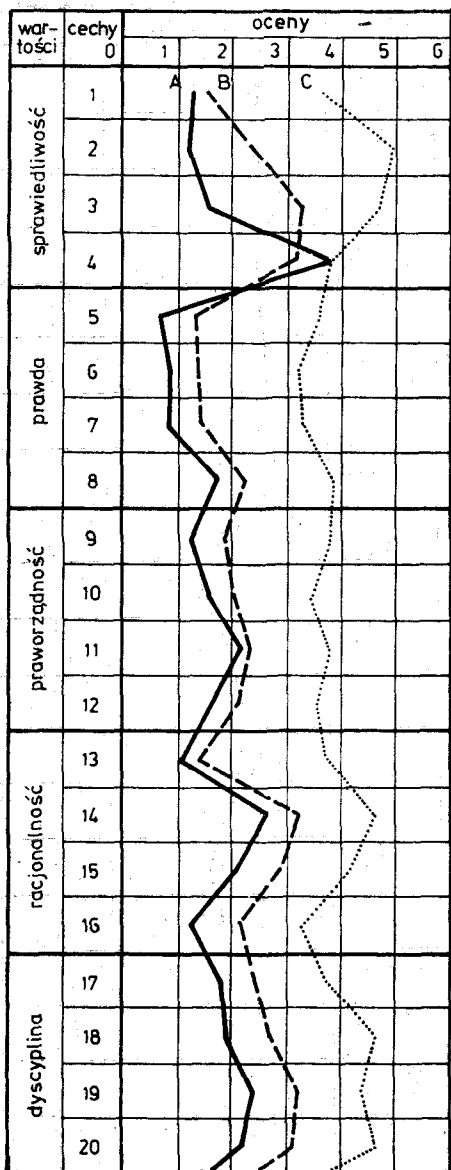
Rysunek 6 zawiera próbę zestawienia profilów ocen dla odmiennych typów szkół: wielkomiejskiego liceum ogólnokształcącego i zasadniczej szkoły zawodowej. Dla jasności obrazu profile odnoszą się tylko do ocen stanu rzeczywistego (A) i do ocen akceptacji wartości (C).

Profile dobrze ukazują oceny rozbieżne i zbieżne. Przyszli robotnicy niżej niż licealiści oceniają realizację sprawiedliwego wynagrodzenia (cecha 2), wolności słowa (cecha 7), krytycyzmu społecznego (cecha 30) i gotowości do zaangażowania społecznego (cecha 32). Największe różnice w ocenach stanu typowego dotyczą prawdy, praworządności i reprezentacji w życiu publicznym. Licealiści wyrazili tu znacznie niższe oceny. Dotyczy to większości cech związanych z godnością człowieka oraz oceny

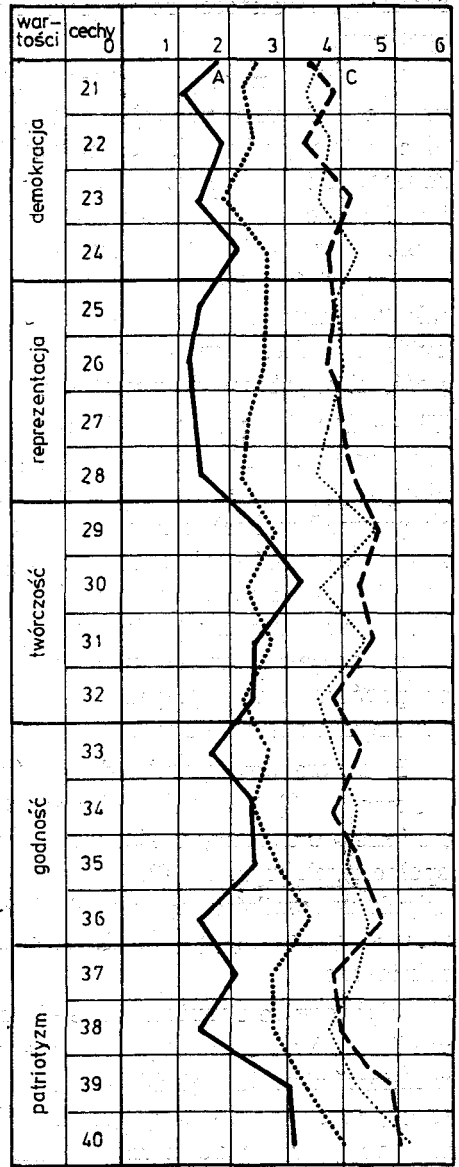
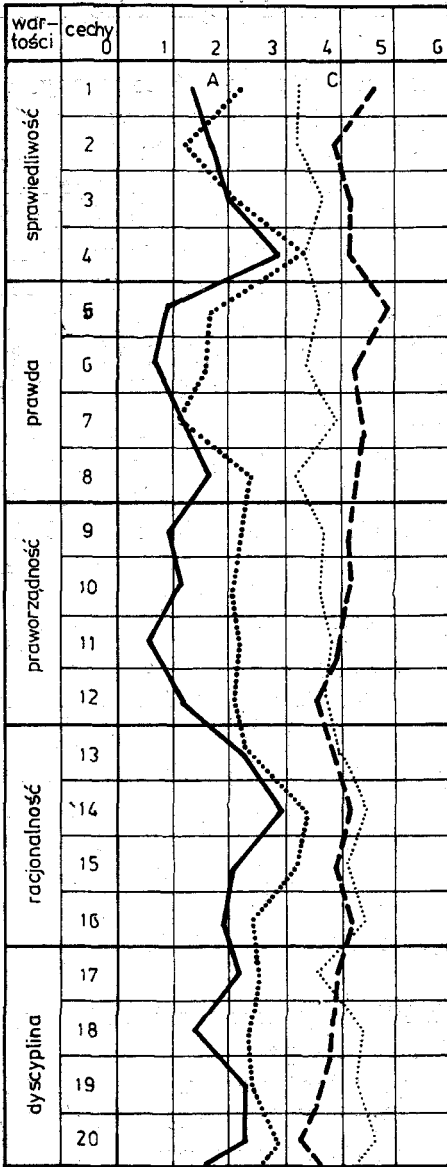
$M_A = 1,68$ $M_B = 1,83$ $M_C = 4,94$ $\sigma_A = 0,46$ $\sigma_B = 0,49$ $\sigma_C = 0,20$
 $r_{AB} = -0,90$ $r_{BC} = -0,19$ $r_{AC} = -0,31$

Rys 4. Profile ocen aktualnego, możliwego i pożądanego ładu społecznego dla studentów Politechniki

$M_A = 1,90$ $\sigma_A = 0,43$ $r_{AB} = 0,97$ $M_C = 4,02$ $\sigma_C = 0,28$
 $M_B = 2,49$ $\sigma_B = 0,47$ $r_{BC} = 0,83$ $r_{AC} = 0,68$

Rys. 5. Profile ocen aktualnego (A), możliwego (B) i pożądanego (C) ładu społecznego dla uczniów technikum dla pracujących

stany : niskie średnie wysokie

niskie średnie wysokie

—	LO, stan typowy	$M=1,86$	$\sigma=0,48$	$r_{AC}=0,06$	$Md(4)_{max}=1,02$
	ZSZ, stan typowy	$M=2,61$	$\sigma=0,50$	$r_{AC}=0,68$	$Md(4)_{max}=0,85$
- - - -	LO, akceptacja	$M=4,09$	$\sigma=0,24$		$Md(4)_{max}=0,77$
- · - · -	ZSZ, akceptacja	$M=3,91$	$\sigma=0,32$		$Md(4)_{max}=0,69$

Rys. 6. Stan typowy i pożądaný ład społeczny w ocenie uczniów wielkomiej-
skiego liceum ogólnokształcącego i uczniów zasadniczej szkoły zawodowej

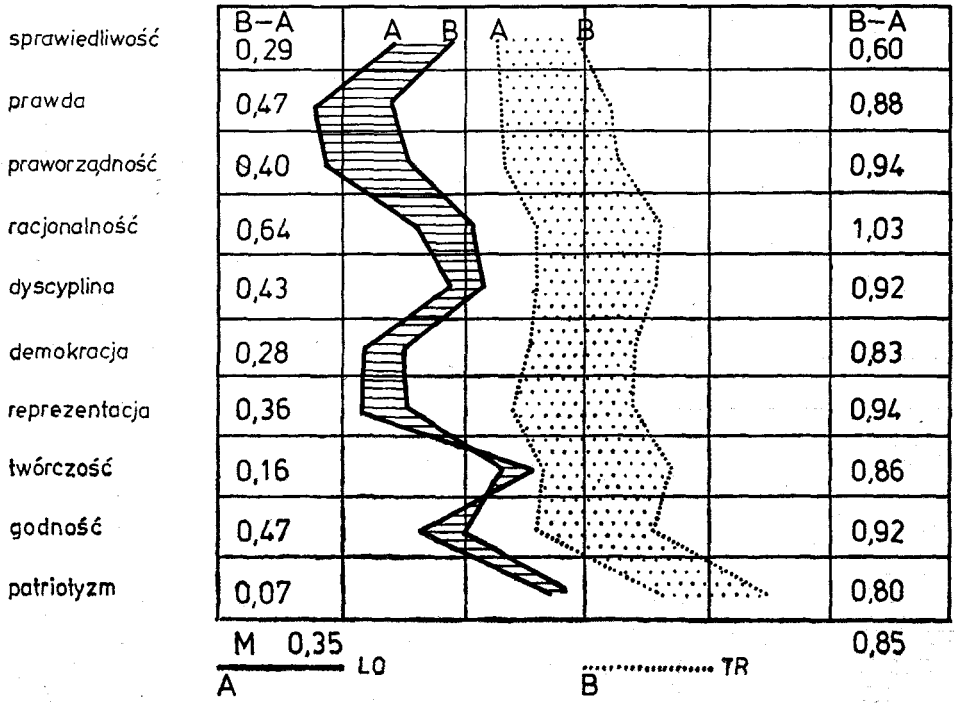
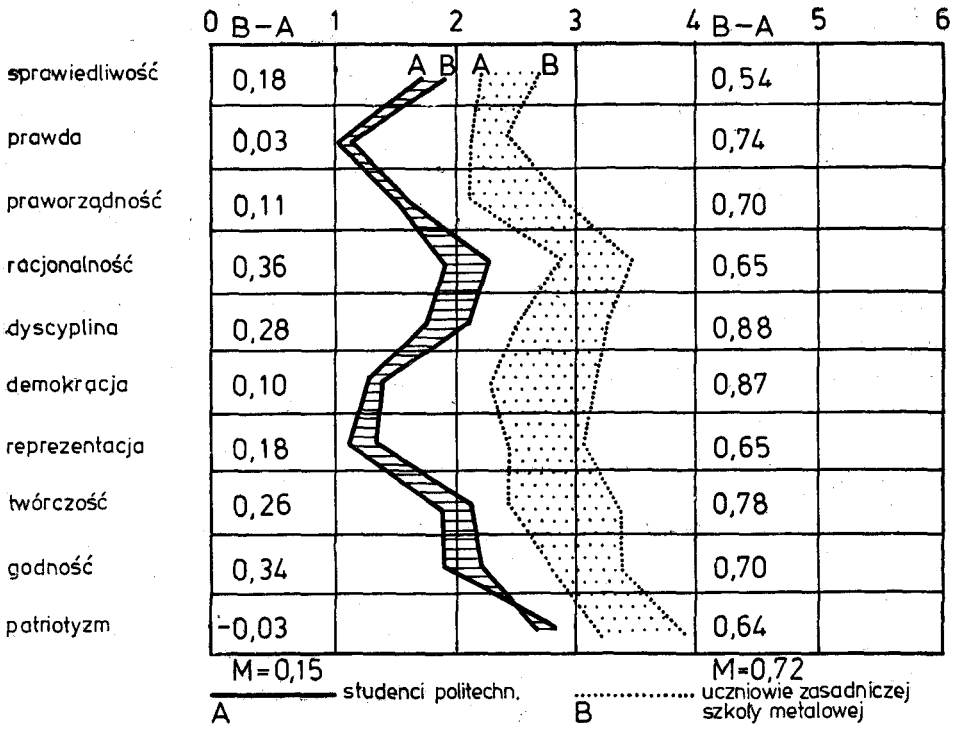
realizacji swoistości rozwiązań narodowych w istniejącym ustroju politycznym.

W większym stopniu zbieżne i bardziej wewnętrznie spójne są obydwa profile ocen uznawanych wartości. Lecz i tu zdecydowane, wysokie różnice dotyczą równości prawdy, niektórych cech praworządności, reprezentacji i innowacyjności (twórczości) w życiu publicznym. Przyszli robotnicy metalowcy mniej osobistego uznania mają dla tych wartości ładu społecznego. Odwrotnie jest w zakresie uznawania dyscypliny społecznej jako wartości. Tu licealiści wyrażają znacznie niższe oceny takich cech, jak 20 („uznanie dla dobrze zorganizowanej i rzetelnie wykonywanej pracy”); 19 („konsekwencja i upór w realizacji zamierzeń”) i 18 („solidność, skrupulatność, rzetelność”). Krzyżują się profile C dla wartości VI — demokracji. Przyszli metalowcy wyżej cenią sobie decentralizację przy ogólnej koordynacji (22) i zasadę większości (24), a licealiści wyżej akceptują samorządność na wszystkich szczeblach (21) i zasadę negocjacji w przypadku rozbieżnych interesów (23). Generalnie jednak rys. 6 demonstuje, że profile ocen uczniów szkoły zasadniczej — na skutek mniejszych napięć aksjonormatywnych — są węższe niż profile ocen uczniów liceum. Przyszła inteligencja i pracownicy umysłowi odznaczają się potencjalnie wyższym niezadowoleniem i zaangażowaniem społecznym w porównaniu z przyszłymi wysoko wykwalifikowanymi robotnikami przemysłu metalowego.

I jeszcze dwa przykłady porównań zróżnicowania profili ocen stanu typowego (A) i stanu możliwego (B), ukazujących różną „pojemność” i odmienne akcenty treściowe w potencjalnych nadziejach, oczekiwaniach społecznych (rys. 7 i 8). Są to porównania przyszłych inżynierów i przyszłych robotników (na profilach rys. 7) oraz uczniów ze wsi i małego miasta, uczęszczających do liceum ogólnokształcącego i do technikum rolniczego.

Wykresy te i umieszczone obok nich kolumny liczb uwidaczniają, jak wielkie różnice dzielą obydwie porównywane pary w zakresie ocen możliwości realizacji dekalogu odnowy społecznej, poziomu nadziei społecznych oraz struktury treści tych oczekiwań. Szczególnie duże różnice występują w zakresie możliwości realizowania prawdy, praworządności, demokracji, równości i sprawiedliwości oraz reprezentacji, twórczości i godności. Mniejsze różnice dotyczą patriotyzmu, racjonalności i dyscypliny społecznej.

Warto zauważyć, że ludzie z tych dwu par podzbiorów spotkają się zapewne w życiu zawodowym: inżynierowie z robotnikami, rolnicy z pracownikami administracji i usług (do tych zawodów trafiają często absolwenci liceum w małym mieście).

Rys. 7. Przestrzeń nadziei. Stan typowy a stan możliwy w ocenie kandydatów na inżynierów i kandydatów na robotników oraz uczniów liceum i technikum

Czy silniejszy będzie niepokój i potencjalne zaangażowanie inteligencji czy raczej równowaga napięć robotników i rolników?

Ukazane tu na pełnych profilach ocen zróżnicowanie treściowe tych ocen w różnych podzbiorowościach umożliwia rekonstrukcję wartości szczególnie wysoko i szczególnie nisko ocenianych. Można zatem zrekonstruować empiryczne dekalogi wartości preferowanych spośród tych, które są oceniane powyżej średniej i dekalogi wartości odrzucanych — dla rozmaitych zbiorowości. Tabele 6, 7, 8 i 9 są przykładami takiego empirycznego rekonstruowania wartości najwyższej i najniższej ocenianych.

Wśród wartości zrealizowanych (A) i możliwych do osiągnięcia (B) we wszystkich czterech przykładach i w ośmiu profilach A i B na czele wartości najwyższej ocenianych znajdują się elementy składowe patriotyzmu. Wyjątkiem jest tu najwyższa ocena cechy 4 — usunięcie źródeł wyzysku — wyrażona przez uczniów technikum dla pracujących. Poza tym układ cech najwyższej ocenianych jako realizowane i możliwe do zrealizo-

Tabela 6
Rezultaty najwyższe i najniższe studentów politechniki

Rangi	Stan typowy		Stan możliwy		Akceptacja	
	cechy	oceny	cechy	oceny	cechy	oceny
I	40	3,60	40	3,75	7	5,53
II	39	2,83	37	2,64	36	5,50
III	37	2,76	39	2,63	16	5,41
IV	4	2,46	35	2,56	14	5,35
V	19	2,37	4	2,50	20	5,35
VI	30	2,30	14	2,46	11	5,27
VII	35	2,20	15	2,45	17	5,18
VIII	15	2,13	31	2,43	29	5,17
IX	14	2,03	30	2,40	19	5,14
X	3	2,03	19	2,37	23	5,14
M	—	1,68	—	1,83	—	4,93
XXXI	33	1,27	21, 12, 1, 2	1,40	25, 30, 31	4,75
XXXII	1	1,23	27	1,27	38	4,67
XXXIII	8	1,17	24	1,25	3	4,65
XXXIV	26	1,14	26	1,24	22	4,65
XXXV	2	1,06	28	1,23	6	4,60
XXXVI	27	1,00	7	1,20	40	4,58
XXXVII	28	1,00	23	1,20	1	4,58
XXXVIII	23	0,96	8	1,13	4	4,25
XXXIX	5	0,96	5	1,00	33	4,07
XL	6	0,76	6	0,96	32	4,06

Tabela 7

Rezultaty najwyższe i najniższe uczniów liceum ogólnokształcącego w małym mieście

Rangi	Stan typowy		Stan możliwy		Akceptacja	
	cechy	oceny	cechy	oceny	cechy	oceny
I	40	3,48	40	3,55	24	5,46
II	30	3,38	39	2,86	20	5,42
III	19	2,70	30	2,83	27	5,41
IV	39	2,64	20	2,70	39	5,38
V	31	2,41	19	2,52	25	5,37
VI	32	2,33	14	2,41	14	5,36
VII	20	2,17	31	2,31	16	5,36
VIII	14	2,13	15	2,27	29	5,36
IX	37	2,04	29	2,20	36	5,36
X	29	1,93	37	2,19	19	5,35
M	—	1,54	—	1,89	—	5,13
XXXI	11	1,03	1	1,50	10, 34	4,96
XXXII	10	1,00	28	1,50	2	4,93
XXXIII	1	0,93	9	1,40	18	4,93
XXXIV	23	0,83	25	1,40	17	4,92
XXXV	26	0,83	26	1,34	1	4,90
XXXVI	9	0,77	10	1,33	32	4,88
XXXVII	12	0,73	23	1,14	6	4,72
XXXVIII	7	0,70	6	1,13	30	4,72
XXXIX	5	0,52	5	1,10	4	4,55
XL	6	0,50	7	1,07	38	4,53

wania jest swoisty dla każdej z tych czterech próbek. Niektóre z nich powtarzają się w pierwszej dziesiątce ocen wyższych od średniej, aczkolwiek na różnych pozycjach kolumny rang. Na przykład do względnie wysoko ocenianych — jako zrealizowane — cech należą: 30, 19, 14 („krytycyzm wobec obiegowych prawd”; „konsekwencja i upór w realizacji zamierzeń”, „szacunek dla wiedzy naukowej, ekspertyz, kompetentnego doradztwa”).

Do cech ładu, których realizacja i możliwość realizacji oceniana jest najniżej, należy zespół składników funkcjonowania prawdy w życiu publicznym, wiarygodności informacji i nadawców przekazów, uznawania wielości poglądów w kwestiach publicznych. Odmienną postawę zajmują uczniowie technikum rolniczego, którzy najniżej oceniają realizację zasady równych szans, poczucie pewności ładu społecznego, a następnie wolność słowa i zasadę negocjacji. Podkreślić też trzeba, jak niezwykle nisko oceniają politechnicy, licealiści i uczący się robotnicy występowanie prawdy

Tabela 8

Rezultaty najwyższe i najniższe uczniów technikum dla pracujących

Rangi	Stan typowy		Stan możliwy		Akceptacja	
	cechy	oceny	cechy	oceny	cechy	oceny
I	4	3,77	40	4,03	39	4,75
II	40	3,55	39	3,53	34	4,72
III	39	2,99	14	3,27	20	4,67
IV	14	2,63	19	3,27	18	4,60
V	19	2,40	4	3,17	14	4,57
VI	35	2,38	20	3,10	40	4,50
VII	37	2,37	35	3,07	19	4,40
VIII	31	2,30	36	2,93	33	4,39
IX	20	2,23	31	2,90	16	4,37
X	34	2,23	15	2,71	31	4,24
M	—	1,90	—	2,49	—	4,02
XXXI	28	1,43	28	2,13	1	3,60
XXXII	27	1,43	21	2,07	12	3,57
XXXIII	1	1,37	10	2,07	10	3,53
XXXIV	26	1,33	9	1,93	5	3,50
XXXV	9	1,30	27	1,90	4	3,50
XXXVI	16	1,27	26	1,83	30	3,43
XXXVII	2	1,23	1	1,63	22	3,27
XXXVIII	6	0,90	7	1,47	7	3,20
XXXIX	7	0,87	6	1,40	38	3,14
XL	5	0,76	5	1,34	6	3,13

w naszym życiu społecznym. Są to oceny na progu niewystępowania prawdy w życiu publicznym. Pesymistycznie zapatrują się też na możliwości poprawy pod tym względem. Wśród cech, której występowanie oceniane jest najniżej, we wszystkich próbach powtarza się 23 — zasada negocjacji.

Szczególnie ważne w takim rangowym zestawieniu są dekalogi wartości uznawanych i najmniej cenionych (profile C). Politechnicy najwyższą ceną „swobodę wypowiedzi” (7), pluralizm światopoglądowy i tolerancję (36), zaraz potem zespół cech związanych z fachowością i rzetelnością pracy (16, 14, 20), dyscypliną władz i obywateli (11, 17, 19). Najwyższą ceną więc wolność osobistą w dobrze zorganizowanym społeczeństwie pracującym. Najmniej cenioną możliwość zaangażowania się w sprawy publiczne (32), równe traktowanie wszystkich bez wyjątku (33), likwidację wszelkich form wyzysku i równe szanse (4, 1), a także dumę narodową (40). Tak więc objawiają niepokojący syndrom relatywnie bar-

Tabela 9
Rezultaty najwyższe i najniższe uczniów technikum rolniczego

Rangi	Stan typowy		Stan możliwy		Akceptacja	
	cechy	oceny	cechy	oceny	cechy	oceny
I	40	3,93	40	4,60	7	5,20
II	39	3,73	39	4,53	36	5,20
III	37	3,70	37	4,21	6	5,10
IV	14	3,30	20	4,10	20	5,10
V	20	3,30	37	4,10	19	5,07
VI	24	3,17	14	4,00	40	5,01
VII	38	3,13	31	4,00	30	5,00
VIII	31	3,00	11	3,87	29	4,97
IX	25	2,90	35	3,77	39	4,90
X						
M	—	2,63	—	3,49	—	4,83
XXXI	2, 26	2,33	23	3,17	1	4,40
XXXII	22	2,23	36	3,17	10	4,30
XXXIII	27	2,17	27	3,17	5	4,30
XXXIV	9	2,17	16	3,13	25	4,27
XXXV	18	2,13	22	3,07	24	4,27
XXXVI	16	2,10	10	3,06	9	4,23
XXXVII	23	2,10	7	3,03	12	4,17
XXXVIII	7	2,00	9	3,00	21	4,10
XXXIX	12	1,93	4	2,57	22	4,06
XL	1	1,53	1	2,57	4	3,17

dzo niskiego przyswojenia sobie wartości specyficznych dla socjalizmu i nie akceptują silnego akcentowania w życiu publicznym patriotyzmu, nie znajdując podstaw dla dumy narodowej i solidarności z wszystkimi rodakami. W zestawieniu z cechującym ich wysokim potencjalnym zaangażowaniem może to być prognoza dla zaangażowania w sprawy niepubliczne (zawodowe, prywatne, w wąskim kręgu koleżeńskim).

Wśród wartości preferowanych przez licealistów harmonijnie współwystępują cechy i instytucje demokracji (20, 27, 25), kompetentnie wykonywanej i realizowanej pracy, innowacyjność myślenia i tolerancja. Zaskakujący jest zestaw cech najmniej przez nich cenionych, bo jest to swoistość rozwiązań politycznych (38), likwidacja wyzysku (4), krytycyzm wobec obiegowych prawd (30) i wiarygodność źródeł informacji. Są im zatem co najmniej obojętne trwałe strukturalne warunki zewnętrzne dla realizacji tego, co najwyżej cenią.

Uczący się robotnicy łączą wysoką ocenę wartości narodowych z sza-

cunkiem dla fachowej, solidnej i rzetelnej pracy. W ich „dekalogu” wartości nie występują wartości i instytucje demokracji, praworządności, prawdy, sprawiedliwości. Przeciwnie, wartości te oraz swoistość narodowych rozwiązań politycznych są u nich na liście najmniej uznawanych (6, 38, 7, 22, 30, 4, 5, 10, 11, 1). Jest to zapewne reakcja na to, czego im najbardziej na co dzień brakuje i na to, co jest nieustannie w centrum uwagi środków masowej informacji i w ich miejscu pracy.

Przyszli technicy rolnictwa najwyżej cenią wolności osobiste: swobodę wypowiedzi, pluralizm światopoglądowy i tolerancję, ale też rzetelną pracę, konsekwencję, odpowiedzialność przedstawicieli oraz wartości narodowe, a zatem dobrze zorganizowane gospodarstwo społeczne i pamięć tradycji narodowych. Najczęściej cenią sobie likwidację wszelkiego wyzysku (4), samorządność i decentralizację, stałość podstawowych zasad i reguł (12), i stosowanie wobec wszystkich jednakowych kryteriów ocen (9). Jak widać, w złej realizacji tych zasad i ich wieloznacznej interpretacji i nadużyciach widzą źródło chaosu, własnej niepewności i złego położenia rolników.

Te próby odczytania preferowanych i najmniej cenionych właściwości ładu społecznego są jedynie przykładami możliwości analizy, stwarzanych przez zastosowane tu narzędzie pomiaru.

Opracowanie to jest w większym stopniu przyczynkiem do dyskusji nad możliwościami, sposobami i technikami badania stosunku młodzieży do jakości aktualnego i przyszłego życia społecznego, politycznego i gospodarczego niż próbą odpowiedzi skończonego badania na ten temat. Jest wszakże też próbą sondażu diagnostycznego i metody analizy jego wyników.

ANEKS. ZESTAW CECH DOBREGO ŁADU SPOŁECZNEGO WEDŁUG REKONSTRUKCJI P. SZTOMPKI

Czy w naszym życiu społecznym występują:

- 1) równe szanse zrealizowania celów, aspiracji i oczekiwań oraz dostępności dóbr,
- 2) wynagrodzenie proporcjonalne do wysiłku włożonego w pracę, oraz do społecznych korzyści z niej płynących,
- 3) zapewnienie minimum godziwych warunków materialnych wszystkim członkom społeczeństwa,
- 4) przeciwdziałanie wykorzystaniu jednych ludzi przez drugich, bogaceniu się jednych kosztem drugich, traktowaniu ludzi jako środków do celu,
- 5) kompletność i obiektywizm informacji w sprawach publicznych,
- 6) zaufanie społeczne do nadawców przekazów oficjalnych — wiarygodność źródeł informacji,

- 7) swoboda wypowiedzi (w granicach odpowiedzialności za słowo),
- 8) uznawanie wielości stanowisk w kwestiach publicznych i tolerancja dla poglądów odmiennych,
- 9) stosowanie wobec wszystkich osób jednolitych zasad, reguł, normy i kryteriów ocen,
- 10) wywiązywanie się z obowiązków nałożonych przez te zasady, reguły, normy oraz możliwość upominania się o przestrzeganie uprawnień,
- 11) skrupulatne wykonywanie zawartych umów i porozumień,
- 12) poczucie pewności ładu społecznego — stałość, konsekwencja i ciągłość podstawowych zasad, reguł, norm i kryteriów,
- 13) uwzględnianie całokształtu obiektywnych okoliczności przy podejmowaniu każdej decyzji,
- 14) szacunek dla wiedzy naukowej, ekspertyz, kompetentnego doradztwa,
- 15) wymaganie właściwych kwalifikacji do każdej pracy i odpowiedzialność przy podejmowaniu decyzji i działań w określonych dziedzinach życia społecznego,
- 16) kompetencje, kwalifikacje, fachowość na wszelkich stanowiskach („właściwi ludzie na właściwych miejscach”),
- 17) podporządkowanie decyzjom i ustaleniom osiągniętym w demokratyczny i praworządny sposób,
- 18) solidność, skrupulatność, rzetelność w wykonywaniu wszelkich zadań,
- 19) konsekwencja i upór w realizacji zamierzeń,
- 20) uznanie dla dobrze zorganizowanej i rzetelnie wykonywanej pracy oraz wysokich jej wyników,
- 21) samorządność na wszystkich szczeblach organizacji społecznej,
- 22) decentralizacja inicjatyw i decyzji, przy zapewnieniu ogólnej koordynacji wszystkich przedsięwzięć, aby nie były ze sobą sprzeczne i by nie godziły w interesy całego społeczeństwa,
- 23) zasada negocjacji w przypadku rozbieżnych interesów i dążeń grupowych; uzgadnianie wspólnych programów po rzeczywiście szczerej dyskusji ludzi o choćby najbardziej odmiennych poglądach,
- 24) zasada decydowania przez większość, gdy uzgodnienie interesów jednostkowych czy grupowych nie jest możliwe,
- 25) wielość organizacji, stowarzyszeń, ugrupowań rzeczywiście reprezentujących interesy i dążenie grupowe, pokoleniowe, zawodowo-środowiskowe,
- 26) służebna rola i pełna lojalność osób sprawujących funkcje publiczne — wobec tych, których interesy i dążenia reprezentują,
- 27) zaufanie ludzi do swoich przedstawicieli sprawujących funkcje społeczne,
- 28) odpowiedzialność przedstawicieli, wobec tych, których reprezentują — poprzez autentyczne wybieranie i możliwość odwoływania wybranych,
- 29) samodzielność i oryginalność myślenia,
- 30) krytycyzm wobec obiegowych prawd,
- 31) inicjatywa i dążenie do sensownych zmian i ulepszeń w każdej dziedzinie,
- 32) gotowość do aktywnego zaangażowania w sprawach publicznych,
- 33) traktowanie każdego jako osoby — świadomego i decydującego o sobie podmiotu o zróżnicowanych i swoistych potrzebach, dążeniach i aspiracjach,
- 34) szacunek dla każdego stanowiska, zawodu, pozycji społecznej,
- 35) uznanie wiedzy, kompetencji, rozeznania każdej osoby w sprawach jej bezpośrednio dotyczących,
- 36) tolerancja dla przekonań światopoglądowych, religijnych, indywidualnych zwyczajów czy nawyków.

37) dbałość o interesy wspólnoty narodowej, bez narażania na szwank interesów innych narodów,

38) uwzględnianie specyfiki narodowej i uznanie swoistych rozwiązań politycznych, organizacyjnych, instytucjonalnych,

39) troska o zachowanie i utrwalenie tradycji narodowej, w jej różnorodnych nurtach,

40) duma narodowa i solidarność z rodakami.